

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності

На правах рукопису

ПАВЛУСЬ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

**МУЗЕЄФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У
ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
за освітньо-професійною програмою
«Музеєзнавство, пам'яткознавство, культурний туризм»
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

Науковий керівник:
Дмитренко Алла Адамівна,
кандидат історичних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № _____ засідання
кафедри _____ музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно
аналітичної діяльності

від _____ 2025 році

Завідувач кафедри проф. Гаврилюк С. В. _____

Луцьк – 2025

АНОТАЦІЯ

Павлусь А. М. Музеєфікація об'єктів культурної спадщини у Волинській області. Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Спеціальність: 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство». Освітньо-професійна програма «Музеєзнавство, пам'яткознавство, культурний туризм». Луцьк, 2025.

У кваліфікаційній роботі досліджено практики музеєфікації об'єктів культурної спадщини Волинської області. З'ясовано, що немає єдиної типології методів, форм і способів музеєфікації культурної спадщини.

З'ясовано, що на Волині музеєфіковані в основному пам'ятки архітектури і дві пам'ятки археології, на основі яких створені два історико-культурні заповідники і ряд музеїв (В. Липинського, І. Стравінського, Луцького братства). Щодо музеєфікованих об'єктів проведено так звану м'яку музеєфікацію «in situ» (на місці). Волинь має унікальний, єдиний в Україні, приклад музеєфікації об'єкту археології методом, відомим у світовій практиці як «ковпак» — експонування решток храму Івана Богослова у павільйоні.

Показано, що музеєфіковані об'єкти культурної спадщини активно використовуються в індустрії туризму. Окрім традиційних, вони пропонують відвідувачам новітні форми роботи з музейною аудиторією. Найбільшу кількість заходів проводять Луцький замок і «Окольний замок».

Виявлено ряд пам'яток, придатних для музеєфікації і включення до туристично-екскурсійних маршрутів. На основі городища Вал у с. Городище Луцького району доцільно створити археологічний скансен. Архітектурні руїни музеєфікувати шляхом консервації і облаштування навколишньої території із встановленням інформаційних стендів. Відзначено можливість музеєфікації комплексу архітектурних пам'яток і унікального городища Замчище (має підземелля) у м. Любомлі. Перспективною формою актуалізації культурної спадщини є встановлення оглядових веж, поширених в європейських країнах.

Ключові слова: музеєфікація, культурна спадщина, пам'ятки архітектури, пам'ятки археології, городище, музей, Волинська область.

SUMMARY

Pavlus A. M. Museumization of cultural heritage sites in the Volyn region.

Qualification work as a manuscript. Lesya Ukrainka Volyn National University. Specialty: 027 «Museology, Monument Studies». Educational and professional program « Museology, monument studies, cultural tourism». Lutsk, 2025.

The qualification work investigated the practices of museification of cultural heritage sites in the Volyn region. It was found that there is no single typology of methods, forms and ways of museification of cultural heritage.

It was found that in Volyn, mainly architectural monuments and two archaeological monuments are museified, on the basis of which two historical and cultural reserves and a number of museums were created (V. Lypynsky, I. Stravinsky, Lutsk Brotherhood). Regarding the museified sites, the so-called soft museification “in situ” (on site) was carried out. Volyn has a unique, only one in Ukraine, example of museification of an archaeological site by a method known in world practice as “cap” – exhibiting the remains of the Church of John the Theologian in a pavilion.

It is shown that museified cultural heritage sites are actively used in the tourism industry. In addition to traditional ones, they offer visitors the latest forms of work with a museum audience. The largest number of events are held by the Lutsk Castle and the «Okolny Castle».

A number of monuments suitable for museumization and inclusion in tourist and excursion routes have been identified. It is advisable to create an archaeological open-air museum on the basis of the Val settlement in the village of Horodyshche, Lutsk district. Architectural ruins should be museumized by conserving and arranging the surrounding area with the installation of information stands. The possibility of museumizing the complex of architectural monuments and the unique Zamchyshe settlement (with dungeons) in the city of Lyubomly has been noted. A promising form of updating cultural heritage is the installation of observation towers, common in European countries.

Keywords: museumization, cultural heritage, architectural monuments, archaeological monuments, settlement, museum, Volyn region.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Історіографія проблеми та джерельна база роботи... ..	12
1.2. Базові поняття наукової роботи.....	24
РОЗДІЛ 2. МУЗЕЄФІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ РОБОТИ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	32
2.1. Музеєфіковані пам'ятки археології та архітектури області: етапи та форми	32
2.2. Використання музеєфікованих об'єктів культурної спадщини в екскурсійно-туристичній галузі	52
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВОЛИНІ	62
3.1. Актуалізація археологічних об'єктів.....	62
3.2. Форми перетворення пам'яток архітектури на музейне середовище.....	75
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процеси глобалізації, які ведуть до уніфікації багатьох явищ суспільного і культурного життя, актуалізували процеси збереження культурної спадщини, що формувалась століттями й тисячоліттями, і є вираженням етнічної та культурної ідентифікації особистості. У час інформаційного суспільства, коли життя людини постійно наповнюється новими масовими уніфікованими технологіями, які до того ж швидко змінюються, все більша увага звертається на ті культурні надбання, які віками формували нашу національну культурну спадщину, на те, що вирізняє нас у стрімкому глобалізованому світі. В останні десятиліття відвідування об'єктів культурної спадщини стало своєрідним трендом сучасності. А соціальні мережі наповнюються світлинами, зробленими на фоні архітектурних, монументальних та ін. споруд. Все більша увага звертається не просто на збереження культурної спадщини, а й на пошук форм і способів її презентації, з тим, щоб зробити об'єкти туристично-привабливими і розвивати індустрію туризму, яка, зі свого боку, створить умови для розвитку територій і громад. Як свідчить практика сьогодення, відвідування відомих, знакових для певних територій об'єктів культурної спадщини вже не задовольняє членів туристичних груп. Як свідчать туристичні гіді, туристи, які приїжджають з інших міст, хочуть побачити не тільки Луцький замок і будинок Голованя, а й щось таке, що несе відбиток регіональної історії та культури і все частіше просять організувати тури до менш відомих пам'яток. Тому необхідно активізувати роботу по дослідженню проблем музеєфікації з метою практичного використання нагромадженого досвіду.

Незважаючи на те, що термін «музеєфікація» відомий з початку ХХ століття, до недавнього часу він практично не використовувався в теорії і практиці музейної і пам'яткоохоронної роботи. Тому дослідження теоретичних проблем музеєфікації архітектурних та археологічних пам'яток,

а також досвіду, нагромадженого у цій сфері особливо в останні десятиліття, є актуальним. Дослідження теоретичних розробок і практичних напрацювань у сфері музеєфікації культурної спадщини є актуальним і в плані використання досвіду для музеєфікації об'єктів культурної спадщини. Які є важливими для вивчення і розуміння історичних та культурних процесів на території Волинської області. Тим більше, що тут вже є поодинокі приклади успішної музеєфікації культурної спадщини.

Мета дослідження – проаналізувати результати музеєфікації об'єктів культурної спадщини у Волинській області у другій половині XX – на початку XXI століття охарактеризувати перспективи використання музеєфікації як інструменту збереження і популяризації об'єктів культурної спадщини.

Завдання дослідження:

- висвітлити стан наукової розробки проблеми;
- проаналізувати джерельну базу дослідження;
- розглянути базові поняття роботи;
- охарактеризувати процеси музеєфікації як складову пам'яткоохоронної роботи у Волинській області;
- висвітлити форми використання музеєфікованих об'єктів культурної спадщини в туристично-екскурсійній галузі;
- окреслити перспективи актуалізації археологічних об'єктів культурної спадщини;
- розглянути підходи щодо перетворення пам'яток архітектури на музейне середовище.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є розвиток пам'яткоохоронної та музейної справи у Волинській області у 1970-х роках – початку XXI ст.

Предметом кваліфікаційної роботи є процеси музеєфікації об'єктів архітектурної та археологічної спадщини у Волинській області. Вибір для дослідження об'єктів архітектури та археології визначається тим, що ці види пам'яток є найбільш поширеними у Волинській області й активно

музеєфікуються, а також напрацьовані зарубіжні й вітчизняні практики музеєфікації цих об'єктів.

Методи дослідження. Застосовується метод об'єктивності під час аналізу процесу музеєфікації об'єктів культурної спадщини, також під час окреслення перспективних об'єктів для музеєфікації, при визначенні наукової розробки проблеми, в ході розкриття підходів до процесу перетворення пам'яток на музейне середовище. Об'єктивність застосовувалась при постановці мети і завдань роботи та при формуванні висновків.

Метод історизму використаний для визначення процесу музеєфікації стосовно пам'яток архітектури та археології (Луцького замку, церкви Іоанна Богослова та інших) в ретроспективі. Застосування методу потрібне для чіткого розуміння історичних процесів музеєфікації різних об'єктів, що дозволяє виявити хронологічні межі, етапи, зміну форми музеєфікації, простежити стан і проблемні місця об'єкту (зокрема, якщо вони до нашого часу усунені).

Метод системності застосовувався при вивченні процесу музеєфікації об'єкту культурної спадщини, розглядаючи його як суцільну структуру, де невід'ємно поєднується екстер'єр, інтер'єр (його наповнення, експозиція) та навколишнє середовище. До прикладу, музеєфікація Меморіального музею В'ячеслава Липинського розглядалась, відштовхуючись від цих трьох складових.

Методом порівняння проведено співставлення успішних зразків музеєфікованих об'єктів із нині перспективними. Також простежено різницю в рівні музеєфікації та збереженості об'єктів, наприклад Луцького замку, у XIX–XX століття і в наш час. Окремо наведено приклади музеєфікованих об'єктів з інших країн, з їх порівнянням відносно волинських пам'яток.

Метод аналогії дозволив встановити подібні характеристики об'єктів культурної спадщини та співставити їх для пошуку спільних ознак у процесі музеєфікації. Цей метод стосувався Музею історії Луцького братства із

музеєм-вітальнею «Лесина вітальня». Також аналогія використовувалась стосовно перспективних об'єктів культурної спадщини (городищ у Зимно та Перемилі).

Метод класифікації вибраний для створення поділу об'єктів культурної спадщини на такі, що є музеєфікованими та не музеєфікованими. Метод термінологічного аналізу допоміг розкрити базові поняття роботи. Його використано при визначенні поняття «музеєфікація», що сприяло правильному напрямку характеристики музеєфікованих та перспективних для музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

Аналіз використовувався для детальнішого дослідження окремих частин досліджуваної локації, що допомагало віднайти найкращі сторони об'єкту для музеєфікації. Окрім того, аналіз застосовувався в роботі над різними визначеннями музеєфікації, як дефініції. Метод синтезу був застосований як комплексний підхід до огляду об'єкту, де визначались його сильні сторони не лише з конкретних його форм, а й в поєднанні з навколишнім середовищем.

Використання методу аналогії допомогло визначити найбільш подібні риси розвинених пам'яток археології та архітектури і перспективних. Метод дедукції застосований для визначення із загальної картини об'єкту ті його частини, які могли б розвинути туристичну локацію та залучити туристів. Спостереження, як метод дослідження, використаний при безпосередньому вивченні сучасного стану досліджуваних об'єктів.

Отже, методи, використані в дослідженні, різносторонні, сприяли визначенню понять наукової роботи, стану наукової розробки проблеми та джерел дослідження. Застосовані методи дали можливість висвітлити процес музеєфікації пам'яток архітектури та археології, також визначити перспективні об'єкти для музеєфікації.

Наукова новизна одержаних результатів визначається постановкою проблеми і системністю підходу до її вирішення та одержаними результатами. У магістерській роботі вперше здійснено спробу

проаналізувати процеси музеєфікації об'єктів культурної спадщини Волинської області у 1970–2020-х роках. Проаналізовано практики музеєфікації Луцького замку, церкви Іоанна Богослова, підземель колегіуму єзуїтів та костелу Петра і Павла та інших, які стали основою збереження об'єктів культурної спадщини місцевого і національного значення у Волинській області та їх активного включення в екскурсійно-туристичну галузь. Розкрито перспективи використання музеєфікації як інструменту охорони і популяризації об'єктів (комплексу пам'яток архітектури с. Кисилин, городищ у Зимно, Перемилі, ансамблю пам'яток у Любомлі та інших).

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження буде корисне місцевим громадам, громадським організаціям, меценатам, які розробляють стратегії розвитку із включенням об'єктів культурної спадщини до туристично-екскурсійної діяльності. Основні положення і висновки дослідження можна використати для укладання узагальнених праць з історії музейної справи, пам'яткоохоронної діяльності у Волинській області у ХХ – початку ХХІ століття; для підготовки нормативних та вибіркового освітніх компонентів для здобувачів спеціальності В 12 «Культурологія та музеєзнавство», наприклад, «Управління культурною спадщиною», «Музеєфікація об'єктів історико-культурної і природної спадщини», «Новітні практики у музейній діяльності» та ін.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи використані при підготовці індивідуальних дослідних завдань при вивченні ОК «Актуалізація культурної і природної спадщини в туристичній індустрії» та ВК «Культурна спадщина як ресурс розвитку місцевих громад» та при проведенні авторської екскурсії «В'їзна вежа Луцького замку – дзеркало міста» (м. Луцьк, 14 листопада 2025 року); доповідалися на засіданні кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності під час попереднього захисту та на наукових конференціях:

– IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук» (м. Луцьк, 11 листопада 2021 року):

– VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук» (м. Луцьк, 11 листопада 2022 року);

– Конференції «Любартівські читання», присвяченій 400-річчю першої служби в підземеллях Римо-Католицького Кафедрального костелу Святих Апостолів Петра і Павла (м. Луцьк, 26 травня 2023 року);

– Конференції «Любартівські читання», присвяченій 40-річчю від часу створення Державного історико-культурного заповідника у місті Луцьку та 100-й річниці відновлення Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви. (Луцьк, 30 травня 2025 року);

– II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання музезнавства, пам'яткознавства» (Мукачево, 14 лютого 2025 року).

У сервісі GoogleMaps автором створено мітки і опубліковані фотознімки об'єктів архітектури й археології, які згадані в дослідженні. Вміщена інформація допомагає усім бажаючим швидко локалізувати та виявити об'єкт і прокласти до нього маршрут. Створено мітки городищ у Зимно, Соколі. Упродовж 2021–2025 років автором додано фотографії до більшості об'єктів, які згадуються в роботі.

Публікації. Основні положення і висновки роботи викладені у публікаціях:

– Павлусь А. М., Дмитренко А. А. Експозиція Музею історії сільського господарства Волині. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: збірник матеріалів IV Міжнар. наук.практ. конф. (11 листопада 2021 р.) / відп. ред. Голуб Г. С., Зінченко М. О. Луцьк, 2021. С. 482–484 [80].

– Павлусь А. Перспективні напрямки розвитку мережі туристичних та екскурсійним маршрутів Луцького району. *Волинський музейний вісник: Науковий збірник*: Вип. 13. / упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк: ПП «Волинська друкарня» 2023. С. 134–137 [84].

– Павлусь А. Залучення православних храмів Луцької територіальної громади до туристичних маршрутів. *Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник*. Вип. XVIII. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 331–338 [81].

– Павлусь А. Актуалізація культурної спадщини міста Любомль. Минуле і сучасне Волині та Полісся. *Музейна та пам'яткоохоронна діяльність на Любомльщині та Волині*. Наук. зб. Вип. 74. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк-Любомль. Упоряд.: Г. Бондаренко, Є. Ковальчук, О. Остапук, С. Чибирак. Луцьк, 2023. С. 92–96 [78].

– Павлусь А. 875 років з часу першої літописної згадки про Устилуг, тепер Володимирського району (1150). *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2025 рік*. Луцьк: Терен, 2024. С. 116–120 [77].

– Павлусь А. Кляштор кармелітів у селі Кисилин як перспективний об'єкт музеєфікації та ревіталізації. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук: збірник матеріалів IV Міжнар. наук.практ. конф. (14 листопада 2024 р.) / відп. ред. Шуляк Н. О., Зінченко М. О.* Луцьк, 2024. С. 488–491 [82].

– Павлусь А. Будинок Габріелі Запольської в селі Прилуцьке як перспективний об'єкт ревіталізації та музеєфікації. *Актуальні питання музеєзнавства, пам'яткознавства: Збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Мукачєво: Вид-во МДУ, 2025. С. 50–52 [79].

– Карта православних храмів Луцького району Волинської області, які мають статус пам'яток архітектури національного значення: пат. 119527 Україна. №05037/АП/23; заявл. 2.05.2023; опубл. 5.06.2023 [49].

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база роботи

Увагу дослідників до архітектурної та археологічної спадщини у Волинській області можна простежити з XIX століття. Метою тогочасних досліджень було вивчення пам'яток, що відповідало тому часу. Тим більше, що без ґрунтового вивчення об'єкту культурної спадщини неможливо здійснити його музеєфікацію.

Щодо музеєфікації в історичному розвитку, то цей термін раніше мав дещо інше значення як тепер. У радянських дослідженнях музеєфікація сприймалася як процес адаптації рухомої чи нерухомої пам'ятки під музей. Сучасне розуміння поняття «музеєфікація» істотно відрізняється від попереднього. Для того, щоб музеєфікувати пам'ятку, не потрібно створювати музей як установу, потрібно зробити так, щоб пам'ятка була об'єктом показу, до того ж інформативним [35, с. 15].

В останні роки опубліковано чимало праць, які піднімають питання музеєфікації різноманітних пам'яток. Методологічні аспекти музеєфікації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини висвітлює Л. Прибега. Як особливу форму музеєфікації автор розглядає створення скансенів, специфіка яких полягає у можливості переміщення об'єктів [95, с. 159, 164–165]. Автор робить невеликий екскурс до витоків музеєфікації архітектурно-археологічної спадщини, що розпочалася наприкінці XVIII століття, коли були розкопані і збережені в автентичному стані перші давні споруди Помпеї, Риму, Стародавньої Греції. Перші роботи, які Л. Прибега називає «наближеними до музеєфікації», в цей час були проведені і в Україні, зокрема, роботи по збереженню руїн Золотих воріт [95, с. 162–163].

Ті ж питання, у дещо скороченому вигляді, піднімаються у статті Л. Прибеги та А. Громницького «Засади музеєфікації будівель і споруд, порушених в Україні злочинними діями військових РФ». Додана

історіографія проблеми «музеєфікації» та короткі рекомендації до музеєфікації поруйнованих споруд: «дослідження руїн, їхніх обмірів і фіксації, укріплення поруйнованої споруди, зміцнення чи консервацію решток об'єкта з метою запобігання їхній природній руйнації, розчистки території та визначення оглядових маршрутів і майданчиків, створення інфраструктури побутового і транспортного обслуговування, забезпечення умов доступності для осіб з особливими потребами тощо» [51; 94].

Проблеми виникнення та формування поняття «музеєфікація» досліджує Д. Ярош, яка, як і Л. Прибега, передумовою до виникнення терміну «музеєфікація» вважає формування архітектурно-реставраційних методик у другій половині XVIII століття. Дослідниця виокремлює основні етапи розвитку поняття «музеєфікація»: формулювання Ф. Шміта (1910), коли воно відносилось лише до нерухомих, в основному архітектурних, об'єктів; з 1920-х років радянське розуміння музеєфікації, як «діяльність, спрямована на включення пам'яток до культурного життя шляхом адаптації їх під музей» [115, с. 158, 160]; формування теоретичної бази музеєфікації в Україні з прийняттям Закону «Про музеї і музейну справу» (1995). Д. Ярош вмістила коротку історіографію проблеми музеєфікації пам'яток [117].

Основна увага дослідниками звертається саме на музеєфікацію об'єктів архітектурної спадщини. Насамперед, варто відзначити праці відомої дослідниці культурної спадщини О. Жукової, яка у своїх дослідженнях торкається проблем музеєфікації архітектурних та археологічних об'єктів. У дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам збереження і використання замкових комплексів XII–XVII століть Хмельницької області, дослідниця піднімає чимало проблем музеєфікації об'єктів архітектурної спадщини. О. Жукова наголошує, що музеєфікація є найбільш «ефективним засобом збереження та використання замкових комплексів», але для цього немає необхідності пристосовувати архітектурні пам'ятки під музеї. На думку дослідниці, музеєфікація створює умови для екскурсійного відвідування та «сприяє перетворенню пам'яток на туристичний продукт», в

результаті чого «виникає реальна зацікавленість у збереженні пам'яток», що «сприяє охороні фортифікаційної спадщини» [35, с. 6, 13; 36]. Основними шляхами музеєфікації, зокрема, замків, на думку дослідниці, є: створення історико-архітектурних чи історико-культурних заповідників і включення замкових комплексів до індустрії туризму без створення музеїв. О. Жукова акцентує увагу на музеєфікації напівзруйнованих архітектурних споруд, наполягаючи на тому, що їх не потрібно перетворювати на музеї, а просто консервувати й упорядковувати прилеглу територію [36; 37].

Сучасні практики історичних фортифікацій О. Жукова розглядає і на прикладі музеєфікації замків Татранського регіону Словаччини. Категорично заперечуючи стару модель музеєфікації замків, застосовану у Острозі, Мукачеві та ін., авторка наголошує, що «сучасним трендом музеєфікації» є «максимальне збереження автентичності». Саме такий шлях музеєфікації «дозволить відійти від застарілої радянської музейної моделі» [41].

Значну увагу О. Жукова приділяє проблемам музеєфікації палацово-паркової архітектури. Зокрема, розглядає історико-культурну цінність та передумови перетворення на музейно-туристичний центр старовинної садиби Мсциховського в с. Селезнівка Луганської області, що є єдиним прикладом замкової архітектури на Донбасі [33; 39]. Селезнівка була окупована ще 2014 року. Тому реальний стан садиби на сьогодні невідомий. В одному з досліджень, характеризуючи численні пам'ятки садибного будівництва Сумщини, які пов'язані з багатьма відомими в історії іменами, О. Жукова наголошує на проблемах їх збереження та використання, на байдужості влади та громад. Нещодавно стало відомо про садибу Хрущових, де бував Тарас Шевченко, яка зруйнована під час обстрілів росіянами [38]. У коментарі на цю подію О. Жукова ще раз підтвердила зневажливе ставлення влади до збереження й музеєфікації спадщини: «О, то Ви не бачили, до якого стану місцева влада довела цю пам'ятку. Росіяниці лише завершили «роботу» місцевої влади по знищенню об'єктів культурної спадщини. До речі, архітектура садибної будівлі була насправді унікальною. Ця текучість форм

колон, що підтримували модерновий портик та створювали атмосферу якоїсь фантасмогорії – такого немає більше ніде в світі. Та й не буде більше». Говорячи про музеєфікацію історичного центру м. Охтирки Сумської області О. Жукова наголошує, що «привабливі туристичні продукти можуть створюватися і на базі скромної спадщини за рахунок використання в пам'яткоохоронній практиці музейних засобів презентації (музеєфікації)» [43].

Аналізуючи позитивний приклад ревіталізації палацово-паркової архітектури на прикладі палацу Лянцкоронських-Урбанських у с. Тартаків Львівської області, О. Жукова підкреслює роль громади у перетворенні пам'ятки на туристичний продукт. При цьому, дослідниця ще раз підкреслює, що «Ревіталізація занедбаних палацово-паркових комплексів з низьким рівнем збереженості архітектурних пам'яток (післяпожежний стан) можлива шляхом соціалізації простору, розробки елементів інфраструктури, благоустрою території, убезпечення екскурсійного відвідування об'єкту, що забезпечує актуалізацію об'єкта спадщини». Варто відзначити, що О. Жукова зазначила не лише музеєзнавчий та пам'яткознавчий аспект музеєфікації, а й звернула увагу на економічну складову, як важливу частину позитивного ставлення місцевої громади до пам'ятки. Монетизація об'єктів культурної спадщини, на думку дослідниці, важлива частина сучасного побутування пам'яток як місцевого туристичного ресурсу [42].

Проблеми музеєфікації сакральних пам'яток архітектури О. Жукова піднімає у статті про Спаську церкву у с. Наталіївка Харківської області. Авторка наголошує, що процесу музеєфікації має передувати комплексне пам'яткознавче дослідження споруди та подальша консервація [34].

Окрім досліджень О. Жукової, сьогодні є багато праць, присвячених проблемам музеєфікації об'єктів архітектурної спадщини. Вітчизняний і світовий досвід музеєфікації історико-культурної спадщини в загальних рисах проаналізований у статті М. Брич, яка висвітлила проблеми збереження об'єктів містобудування. Наголошуючи, що «проблема

музеєфікації пам'яток архітектури та містобудування України сьогодні залишається недостатньо розробленою», авторка відзначає, що «найкращим засобом збереження історико-архітектурних, містобудівних пам'яток є повернення їм функцій первісного призначення, що сьогодні не завжди вважається можливим» [4]. М. Брич виокремлює два напрями музеєфікації об'єктів архітектурної спадщини: «пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки» [4]. Дослідниця звертає увагу на світову практику побудови ансамблево-середовищних музеїв у формі садиби-музею, історико-культурного парку, екомузею ін. Цікаві міркування авторки про «протистояння між музейною і пам'яткоохоронною діяльністю та туризмом». М. Брич стверджує, що туризм часто є загрозою для культурної спадщини, так як відволікає наукових співробітників від науково-дослідної роботи на проведення різноманітних розважальних заходів для туристів. М. Брич робить висновок, що «треба остерігатись ілюзії сприйняття туризму як панацеї для розвитку не тільки музеїв, але й регіону» [4]. Тут не можна погодитись з авторкою, адже тоді виходить, що пам'ятка потрібна лише для її дослідження.

А. Гончарова, аналізуючи світовий досвід і називаючи успішні випадки музеєфікації у світі, наголошує, що Лондонський Тауер, замки Шенонсо, Клу-Люс, Вілландрі (Франція), замок Нойшванштайн (Німеччина), замок Сірак (Угорщина) та ін. музеєфіковані саме як музейно-туристичні або ж музейно-готельні комплекси, відкриті для відвідування. Узагальнюючи досвід музеєфікації названих у дослідженні об'єктів, робить висновок про те, що кожний конкретний випадок музеєфікації потребує індивідуального підходу, що враховує ступінь збереження об'єкта, його розташування і перспективи використання [23].

Лі Шуан та Ю. Івашко висвітлюють досвід збереження та музеєфікації європейської спадщини на території Китаю, на основі яких створюються музейні об'єкти і музейні комплекси з прилеглою територією [59].

Д. Грицюк опублікував ґрунтовне дослідження про вивчення, реставрацію, охорону і музеєфікацію фортифікаційного та палацового ансамблю у смт. Меджибіж на базі якого створений Державний історико-культурний заповідник [24]. І. Лисий висвітлює особливості музеєфікації замків Івано-Франківської області, виокремлюючи основні її види: внутрішня (класична) і зовнішня, для позначення якої вживає термін «скансенізація». Враховуючи специфіку замків регіону, дослідник пропонує наступні «адаптивні способи» їх «комплексної музеєфікації екологічному напрямку»: еколого-історико-архітектурний парк-музей, еколого-археологічний парк-музей, еколого-сакральний парк-музей. Дослідник наголошує, що «новою формою репрезентації історико-архітектурних об'єктів стає віртуальний музей, за яким майбутнє в розвитку музейної діяльності» [58].

А. Самуелян розглядає музеєфікацію пам'яток як засіб охорони, планування та управління культурними ландшафтами і класифікує музеєфіковані об'єкти за наступними категоріями: архітектурно-містобудівні, археологічні, пам'ятки науки і техніки, ландшафти, навколишнє середовище [124].

Окремі аспекти музеєфікації Луцького замку та підземель Старого міста підняті у статтях А. Дмитренко та С. Чибирак [29; 31].

Ряд дослідників піднімають проблеми музеєфікації пам'яток народної архітектурної спадщини у музеях-скансенах, специфіка яких полягає у переміщенні споруд. М. Верговська проаналізувала основні етапи музеєфікації об'єктів народної архітектури Полісся у музеях-скансенах Переяслава-Хмельницького, Львова, Києва, Сарн і Рокинь [9].

О. Годованська проаналізувала музеєфікацію об'єктів народної архітектурної спадщини у Львівському Музеї народної архітектури та побуту імені Климентія Шептицького. Покликаючись на праці попередніх дослідників і практиків музейного будівництва, зокрема, А. Данилюка, авторка виділяє наступні етапи музеєфікації народної архітектури: виявлення, «консервація, реставрація, ремонт, реабілітація, пристосування та

музеєфікація об'єктів культурної спадщини» [22]. О. Годованська наголошує, що попри переміщення, об'єкт народної архітектурної спадщини має «збереження їх історичної, естетичної, мистецької цінності, їх свідчень про події, факти, життя та діяльність людей чи спільнот» [22].

Н. Дем'яненко висвітлює основні етапи музеєфікації «Двору гончара» у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав»: перевезення будівель до музею і побудова тематичної експозиції; проведення експедицій з метою вивчення побуту гончарів і виробничих процесів створення виробів. Авторка докладно описала усі архітектурні об'єкти двору, їх конструкцію, інтер'єр [25].

Проблеми музеєфікації народної архітектурної спадщини, у т. ч. в Музеї історії сільського господарства Волині – скансені висвітлені у дослідженнях А. Дмитренко [28].

Ряд статей присвячено музеєфікації об'єктів археологічної спадщини. Проблеми музеєфікації втрачених архітектурних об'єктів княжої доби піднімають В. Петрик та Ю. Лукомський. Дослідники пропонують наступні види музеєфікації таких об'єктів: «Експозиція решток у музейному павільйоні; Експозиція автентичних фрагментів в оглядових вітринах (чи приміщенні) та трасування контурів споруди на рівні денної поверхні. Трасування контурів споруди на рівні денної поверхні без відкриття для огляду автентичних елементів» [61]. Експонування решток храму у музейному павільйоні автори розглядають на прикладі луцької церкви Івана Богослова.

Д. Кепін та Т. Крахмальна досліджують проблеми музеєфікації археологічних та палеонтологічних пам'яток в Україні [51]. Автори пропонують створення археопарків, які ділять на два типи: «3. музеєфікованими пам'ятками різного виду та типу. 2. Без демонстрації відкритих об'єктів *in situ*¹ через неможливість їхнього збереження на місці виявлення» [51]. Як форму археопарків дослідники виділяють «археодрами»,

¹ *In situ* – на місці

під якими розуміють «експериментальне поселення» – «уявний музей», які «можна створювати в природних парках чи на спеціально відведених територіях, для яких не потрібна розробка концепцій зон охорони пам'яток», які «можуть стати складовою частиною місцевих краєзнавчих музеїв на правах філій чи відділів» [51].

Л. Чухрай піднімає проблему створення археологічних та багатогалузевих скансенів. Авторка подає історіографію проблеми та коротко простежує історію музеєфікації археологічних пам'яток, наголошуючи, що ще в XVII столітті у Великій Британії піднімалось питання використання з екскурсійною метою Стоунхенджа, а питання його музеєфікації постають із XVII століття. Щодо України, то одним з перших, у 1860-х роках, був музеєфікований Царський курган у Керчі. Наводячи інші приклади музеєфікації археологічних пам'яток, дослідниця відзначає, що перші спроби цього процесу були невдалими, так як проводилися «варварськими методами». Наголошуючи на необхідності розвитку комплексних скансенів, Л. Чухрай вважає, що там мають бути представлені і етнографічні, й місцеві археологічні артефакти [113].

Світовий досвід музеєфікації археологічних пам'яток висвітлюється у статті А. Соколенко, яка також акцентує увагу на створенні музеїв просто неба (скансенів). Авторка пропонує наступні методи музеєфікації археологічних пам'яток:

- метод «ковпачок», який передбачає, що «археологічні об'єкти експонуються в приміщенні, зведеному над розкопаними об'єктами... Найчастіше використовується при музеєфікації давніх поселень та поховань» [104];

- метод природної консервації, коли «відкрита пам'ятка архітектури зазнає незначних змін, потім об'єкт фіксується фізико-хімічними засобами консервації для тривалої демонстрації глядачам» [104];

- реконструктивне та археологічне планування застосовується у випадку, коли «втрачений, але реконструйований зі збережених деталей

об'єкт відновлюється на його місці. Найстаріші частини, що збереглися, перекриваються в траншеях та підвалах» [104];

– віртуальна реконструкція, коли «за результатами археологічних розкопок проводиться тривимірна візуалізація моделювання». Можливе використання «для рухомих та нерухомих пам'яток, архітектурних ансамблів, окремих будівель та інтер'єрів, а також для компоновання зображень або текстів» [104].

А. Соколенко аналізує світовий досвід створення археологічних парків і наголошує на важливості максимально залучення археологічних пам'яток до індустрії туризму [104].

А. Петраускас розглядає шляхи музеєфікації багатошарового городища Бабина гора у м. Олевськ Житомирської області, яке з 2009 року працює археологічна експедиція Інституту археології НАН України. Серед переваг для музеєфікації об'єкту автор називає те, що зона об'єкта і прилегла до нього територія вільна від сучасної забудови і комунікацій; відсутність багатьох власників землі, зручна комунікаційна мережа. А. Петрасукас пропонує створити музей під відкритим небом, де б були реконструйовані фрагменти «архітектурного, ремісничого та побутового-господарського комплексу декількох хронологічних періодів існування городища», який «має максимально повно зберегти природній рельєф, рослинний світ і, певною мірою, новітні антропогенні утворення, які оточують музейний комплекс» [91].

О. Жукова, висвітлюючи особливості створення культурно-археологічного центру «Пересопниця», піднімає проблеми «збагачення музейного ландшафту України за рахунок залучення археологічних пам'яток (городищ) до музейної мережі» [40]. Дослідниця наголошує, що найбільш значними об'єктами археологічної спадщини України є городища, музеєфікація яких є незадовільною. Причину цього авторка бачить у «складності прочитання» таких пам'яток неспеціалістами. Досвід

Пересопниці, на думку О. Жукової, можна використати для музеєфікації археологічної спадщини шляхом створення археопарків [40].

Аналогічні проблеми підняті і в статтях О. Титової та Д. Кепіна, які, на прикладі створення археопарку «Пересопниця» пропонують різні методи консервації об'єктів: відкрита експозиція; фрагментарна відкрита експозиція; напіввідкрита (комбінована) експозиція; павільйонний спосіб експонування музеєфікованих пам'яток; «закрита експозиція»; заповідна територія [50; 52; 108].

Зважаючи на те, що музеєфікація – тривалий процес, який обов'язково включає й дослідженням об'єктів культурної спадщини [11; 34, с. 384], важливими є пам'яткознавчі дослідження, адже вони дають інформацію про особливості пам'яток, які можуть бути використані у процесі музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

Ми не будемо аналізувати усі пам'яткознавчі публікації, відзначимо лише найважливіші. Значним внеском у справу охорони пам'яток є монографія С. Гаврилюк «Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX століття)», де висвітлено стан пам'яткоохоронної справи на Волині у XIX – на початку XX століття. Авторка докладно проаналізувала пам'яткоохоронну, реставраційну, музейницьку, краєзнавчу, археологічну роботу М. Біляшівського, В. Антоновича, О. Дверницького, М. Іванишева, І. Каманіна, О. Левицького, Г. Осовського, П. Покришкіна, А. Прахова, М. Теодоровича, Ф. Штейнгеля та інших. [19]. У статті «Характерні особливості нерухомої спадщини західних областей України. Регіональні особливості нерухомих пам'яток України» С. Гаврилюк у співавторстві з О. Гаврилюком акцентують увагу на питаннях просторового розташування пам'яток на досліджуваній території, у т. ч. архітектурних та археологічних [18]. У статті «Український зодчий В. Леонтович і дерев'яна сакральна архітектурна спадщина Волині» автори висвітлюють роль архітектора В. Леонтовича у дослідженні дерев'яних церков Волині й Волинського Полісся [21].

У міжвоєнний період також зверталась увага на збереження об'єктів культурної спадщини. 1938 року у другому числі часопису «Земля Волинська» була опублікована стаття Яна Суширського «Про консервацію замку Любарта в Луцьку». Автор наголошував на тому, що замок є значною історичною пам'яткою, згадував з'їзд європейських монархів та ін., відзначав, що замок використовується не за призначенням (школа, пожежна частина), що недопустимо: «Охорона кожної пам'ятки бажана й необхідна з багатьох причин, а для підтримки традицій народу просто обов'язкова. Адже древні костели, руїни старих замків, будівлі колишніх монастирів, кургани, так щедро розсіяні на східних землях, промовляють до нас, нашіптують нам чудесну, прекрасну, величну історію» [105]. Стаття містить висновки засідання Волинського товариства краєзнавства й опіки над пам'ятками 1928 року, де розглядалась доля Луцького замку. Дані висновки можна назвати кроками на шляху музеєфікації пам'ятки [105].

У другій половині XX століття значний внесок у вивчення об'єктів архітектурної спадщини м. Луцька і околиць зробив відомий архітектор і пам'яткознавець Б. Колосок, який досліджував Луцький замок (Верхній та Окольний), римо-католицькі пам'ятки міста, городище села Перемиль тощо [3; 54; 55; 56].

Об'єктів архітектурної спадщини та монументальні пам'ятки Волині досліджував Г. Логвин, який вивчав архітектурні особливості Луцького замку, Василівської церкви-ротонди у Володимирі, монастир у с. Зимне, Михайлівський храм у с. Білосток та ін. [17].

З інших відомих дослідників архітектурної спадщини слід назвати відомого краєзнавця В. Пясецького, якого можна назвати літописцем культурної спадщини міста Луцька [101]; П. Троневича, який багато років вивчає архітектурні особливості, історію та побут Луцького замку і Старого Луцька загалом [109] та ін.

Археологічні пам'ятки Волині (Володимира, Любомля, Луцька, Зимно, Городища та ін.) упродовж багатьох років вивчав відомий археолог,

засновник волинської археологічної школи М. Кучинко, який опублікував численні праці, написані на основі проведених археологічних досліджень [57]. С. Панишко й А. Петраускас висвітлюють археологічний аспект оборонних пам'яток Волині (городищ в Любомлі, Литовежі та ін.) [86; 92]. Значну роботу по вивченню пам'яток археології Волині провів Г. Охріменко [3]. Матеріали цих та інших досліджень будуть корисними у процесі музеєфікації пам'яток археології і включення їх в індустрію туризму.

Незважаючи на те, що названі дослідження практично не торкаються питань музеєфікації, вони мають важливе значення у практичній реалізації музеєфікації об'єктів культурної спадщини. Тим паче, публікації радянського часу практично не піднімали питання музеєфікації та й сам цей термін здебільшого розумівся як створення музейної установи із залами, фондами, експозицією та іншим. Цим не обмежується сучасне визначення музеєфікації, яке передбачає ширший спектр перетворення об'єктів [11].

Джерельна база дослідження складається із кількох груп джерел. Першу групу складають нормативні документи: Закон «Про охорону культурної спадщини», який містить типологію об'єктів культурної спадщини, визначає поняття «об'єкт культурної спадщини», «пам'ятка» та інші [99]. Закон «Про музеї та музейну справу», що визначає поняття «музеєфікація» [96].

Важливим джерелом є «Методичні рекомендації музеєфікації пам'яток археології», створені відповідно до статті 5 Закону України «Про охорону культурної спадщини». Документ визначає археологічну спадщину як «головний елемент пізнання історії людства». «Методичні рекомендації» містять комплекс дій, які мають бути виконані при музеєфікації археологічної спадщини [65].

Важливим джерелом є Переліки пам'яток архітектури й археології Волинської області та нововиявлених об'єктів культурної спадщини [89; 90].

Другу групу джерел складають матеріали сайтів краєзнавчого та історичного спрямування, де знаходимо інформацію про об'єкти культурної

спадщини або ж про туристичні маршрути [14; 15; 48; 63]. Ця група джерел допомагає простежити події, що відбуваються із об'єктами культурної спадщини у наш час, форми їх популяризації. Дані джерела часто містять світлина об'єктів, їх описи, легенди та відгуки туристів. До цієї групи джерел віднесемо інтернет-матеріали, які містять відомості про ті чи інші об'єкти архітектурної та археологічної спадщини [7; 26; 102].

До третьої групи джерел відносимо карти пам'яток (зокрема, храмів, городищ); карту православних храмів Луцького району, складену автором [49]; схеми туристичних магнітів Волині, які проходять територією Волинської області [15]. Використання карт і схем сприяло кращому розумінню територіального розташування об'єктів культурної спадщини.

Важливу роль у написанні роботи відіграли особисті спостереження та обстеження автором археологічних та архітектурних об'єктів культурної спадщини. Упродовж кількох років автором здійснювались піші, велосипедні та автомобільні міні-експедиції Волинською областю саме з метою вивчення об'єктів культурної спадщини, наявних на її території. Зокрема, особисто автором відвідано всі згадані в роботі пам'ятки Луцька та Володимира, об'єкти в Кисилині, Перемилі, Любомлі, Олиці, Соколі, Мельниці, Зимно, Коршеві.

1.2. Базові поняття наукової роботи

Ключовим поняттям роботи є визначення терміну «музеєфікація». Згідно Законів України «Про музеї та музейну справу» та «Про охорону культурної спадщини», «музеєфікація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини до стану, придатного для екскурсійного відвідування» [96; 99].

Вперше поняття «музеєфікація» до наукового вжитку увів історик, теоретик мистецтва Федір Шміт. Під музеєфікацією вчений розумів процес перетворення історико-культурних і природних об'єктів на музейні об'єкти. Складається з етапів: виявлення об'єктів, їх дослідження, консервацію,

реставрацію, експозиційну музейну інтерпретацію, подальше використання як об'єктів музейного показу [11; 20; 117, с. 158]. Тобто, ми бачимо визначення терміну, яке без значних змін існує в наш час. У час виникнення поняття музеєфікація стосувалося нерухомих об'єктів.

В радянській музеєзнавчій історіографії термін «музеєфікація» використовувався з 1920-х років, означаючи процес перетворення об'єктів культурної спадщини у музейний продукт [117]. Подальший розвиток музейної справи в дусі радянської довоєнної та післявоєнної ідеології передбачав розвиток музею та музейний предметів із пропагандистською метою. Музеї були колекційні, а музеєфікація нерухомої спадщини не проводилась.

Із 1950-их років, коли почали з'являтися перші музеї-заповідники, постало питання наукового узагальнення цього процесу. У зв'язку з цим активно вживається поняття «музеєфікація».

Про збереження і використання пам'яток йдеться у Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13.07.1978. А саме, «Радянська держава, дотримуючись ленінських принципів ставлення до культурної спадщини, створює всі умови для збереження і ефективного використання пам'яток в інтересах комуністичного будівництва» [98]. Термін «музеєфікація» не застосовується, але мета подібна до сучасних визначень.

В останні десятиліття поняття «музеєфікація» доволі швидко увійшло до наукового вжитку і практики музейної діяльності. Його обґрунтування знаходимо у численних публікаціях багатьох авторів. Одні з них дотримуються визначення музеєфікації у Законах України «Про музеї та музейну справу» і «Про охорону культурної спадщини», інші намагаються привнести щось своє у розвиток цього поняття. О. Жукова, досліджуючи музеєфікацію замкових комплексів, розглядає її як «ефективний засіб збереження замкових комплексів», що сприяє створенню «умов для екскурсійного відвідування..., перетворенню об'єктів історико-культурної спадщини на туристичний продукт» [35].

В. Ієвлева визначає поняття «музеєфікація» як «напрямок музейної діяльності, що полягає у перетворенні історико-культурних чи природних об'єктів на об'єкти музейного показу з метою максимального збереження та виявлення їх історико-культурної, наукової, художньої цінності» [47, с. 14].

В. Вечерський визначає музеєфікацію як багатозначний термін:

1) Перетворення історико-культурних і природних об'єктів на музейні об'єкти. Включає етапи: виявлення об'єктів, їх дослідження, консервацію, реставрацію, експозиційну музейну інтерпретацію, подальше використання як об'єктів музейного показу [11].

2) Перетворення на музей пам'ятки архітектури, яку зберігають в автентичному вигляді в тому архітектурному середовищі, в якому її створено (музеєфікація архітектурна) [11].

3) Сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування [11].

Аналогічне визначення музеєфікації знаходимо в методичних рекомендаціях, підготовлених С. Гаврилюк та В. Надольською [20, с. 48–49]. Окремо авторки вживають поняття «музеєфікація архітектурної пам'ятки», яке визначають як «один із напрямів музейної діяльності та охорони пам'яток, сутність якого полягає у перетворенні нерухомих пам'яток історії і культури, а також природних об'єктів в об'єкти музейного показу» [20, с. 50].

В. Вечерський виокремлює спільні риси й особливості в методиках музеєфікації пам'яток археології та архітектури [11]. Автор виділяє підходи до музеєфікації археологічних пам'яток: «для пам'яток археології найдоцільнішою є музеєфікація в межах історико-археологічних заповідників чи археологічних парків, територія яких дозволяє експонувати об'єкти в контексті їхнього середовища, виконувати на окремих ділянках поряд із пам'ятками реконструкцію їх, відтворювати традиційну флору та фауну [11].

Спробу уточнити поняття «музеєфікація» зробив Л. Прибега. Пропонуючи визначення музеєфікації із законів «Про музеї і музейну справу» та «Про охорону культурної спадщини», автор наголошує на тому,

що Закони дають нечітке визначення поняття «музеєфікація» і не дають можливості зрозуміти «чи йдеться про створення умов демонстрації пам'ятки як своєрідного експоната, чи організацію в приміщенні об'єкта культурної спадщини музейної експозиції, власне пристосування пам'ятки під функцію музею» [95, с. 159]. Тому робить спробу уточнити поняття «музеєфікація», визначивши його наступним чином: «музеєфікація – це комплекс пам'яткоохоронних, в тому числі й реставраційних, заходів, що забезпечують збереження автентичної матеріальної субстанції об'єкта культурної спадщини та характерного довкілля, сприяють виявленню історико-культурної значущості пам'ятки та спрямованих на створення умов її експонування і доступності для відвідувачів» [95, с. 159].

Розглядаючи теоретичні проблеми музеєфікації, дослідники виокремлюють її види та ін. Зокрема, І. Лисий та інші автори виділяють два види музеєфікації – внутрішню класичну під якою розуміють «відкриття музейної експозиції в спеціально пристосованих (реставрованих, обладнаних) приміщеннях замку без обов'язкового перетворення самої споруди в музей. Цей спосіб називається «музей в пам'ятці» або пристосуванням під музей» [58, с. 76]; і зовнішню музеєфікацію на позначення якої вживають термін «скансенізація»: «механізм перетворення замкового комплексу в музей під відкритим небом, незалежно від стану збереженості чи наявності музейної експозиції» [58, с. 77].

Залежно від повноти музеєфікації І. Лисий виокремлює два рівні музеєфікації – часткова – «під музей облаштовуються окремі елементи (споруди, кімнати, приміщення) а решта складників комплексу використовується для інших потреб або взагалі не використовується» [58, с. 77–78]; повна музеєфікація: «основні архітектурно-будівельні складові частини пам'ятки музеєфіковані» [58, с. 78].

Термін «музеєфікація» присутній і в підручниках з музеєзнавства, де визначається у відповідності з названими вище Законами [116]. У навчальному посібнику «Музеєзнавство» (М. Рутинський та О. Стецюк)

музеєфікацію визначена як «напрямок музейної діяльності, що полягає в перетворенні історико-культурних чи природних об'єктів в об'єкти музейного показу з метою максимального збереження і виявлення їх історико-культурної, наукової, художньої цінності» [103]. Власний варіант визначення музеєфікації пропонують В. Шевченко та І. Ломачинська: «Музеєфікація пам'яток – напрям музейної діяльності та охорони пам'яток, сутність якого полягає в перетворенні нерухомих пам'яток історії та культури чи природних об'єктів в об'єкти музейного показу з метою максимального збереження, виявлення їх культурно-історичної, наукової, естетичної цінності та активного включення в сучасну культуру» [115].

Окрім терміну «музеєфікація», в роботі використані й інші поняття, визначені у Законі України «Про Охорону культурної спадщини».

Поняття «культурна спадщина» визначена Законом як: «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини» [99, стаття 1]. Відповідно, «об'єкт культурної спадщини» – це «визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [99, стаття 1]. Як бачимо, об'єктами культурної спадщини є саме нерухомі об'єкти, які Закон визначає наступним чином: «об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності» [99, стаття 1]. однак з ними можуть бути пов'язані й рухомі предмети [99, стаття 1].

Об'єктами дослідження даної роботи є пам'ятки архітектури та археології, які Закон «Про охорону культурної спадщини» визначає наступним чином: археологічні – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації [99, стаття 2].

Об'єкти архітектури – окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів [99, стаття 2].

Однак не кожен об'єкт культурної спадщини є пам'яткою. Зробити розмежування між цими поняттями також дозволяє названий нами Закон України, який під пам'яткою культурної спадщини розуміє «об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [99, стаття 1].

Частина музеєфікованих об'єктів культурної спадщини Волинської області, вже є пам'ятками культурної спадщини, серед яких – Луцький замок, Олицький замок, Городище Вали у м. Володимир та ін. й вони охороняються державою. Закон України «Про охорону культурної спадщини» поняття «охорона культурної спадщини» визначає як систему «правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння

шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини» [99, стаття 1]. Предметом охорони об'єкта культурної спадщини є «характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою» [99, стаття 1].

У процесі музеєфікації об'єктів культурної спадщини важливе значення має їх консервація, реставрація, реабілітація, пристосування об'єкта. Ці поняття Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає наступним чином:

– «консервація – сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд» [99, стаття 1];

– «реставрація – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності» [99, стаття 1];

– реабілітація - сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини»;

– «пристосування – сукупність науково-дослідних, проектних, вишукувальних і виробничих робіт щодо створення умов для сучасного використання об'єкта культурної спадщини без зміни притаманних йому властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини, в тому числі реставрація елементів, які становлять історико-культурну цінність» [99, стаття 1].

Важливе значення у процесі музеєфікації має ревіталізація, що походить від лат. *re i vita* – «повернення до життя». В українському

законодавстві, зокрема у вже згаданих Законах України, немає визначення цього поняття.

В. Вечерський визначає ревіталізацію як «комплекс заходів, спрямованих на підвищення функціональної значущості окремих будівель, споруд, їх комплексів, ансамблів, історичних центрів міст. Змістом ревіталізації є відновлення втрачених функцій громадських, житлових будівель, які мають історико-культурну цінність і підлягають збереженню, або надання нових, актуальних для суспільства функцій тим спорудам, первісні функції яких втрачені або стали нерелевантними» [12].

Висновки до першого розділу. Огляд публікацій з проблем музеєфікації об'єктів культурної спадщини засвідчив, що в останні десятиліття ці питання активно піднімаються дослідниками пам'яткознавцями та музеєзнавцями. Більшість авторів звертаються до проблем музеєфікації пам'яток архітектури, значна увага приділяється й археологічним об'єктам. У проаналізованих публікаціях висвітлені теоретичні напрацювання дослідників останніх десятиліть та теоретичні напрацювання у цій сфері. Відзначаючи значну кількість досліджень з проблем музеєфікації, варто відзначити, що проблеми музеєфікації об'єктів архітектурної і археологічної спадщини Волині практично не досліджувались.

Щодо джерельної бази роботи, то її основу склали нормативні акти, музейні сайти, інтернет-джерела, картографічні матеріали. Особливо інформативними є матеріали особистих досліджень автора, здійснених в ході численних експедицій.

Основні поняття проблеми з'ясовані у процесі опрацювання законодавчо-нормативних документів і опрацювання численних публікацій з проблем музеєфікації культурної спадщини.

РОЗДІЛ 2

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ЯК СКЛADOVA ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ РОБОТИ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Музеєфіковані пам'ятки археології та архітектури області: етапи та форми

Музеєфікація об'єктів архітектури є одним із найкращих способів збереження та експонування нерухомої спадщини. Хоч активний процес музеєфікації розпочався в останні десятиліття, дослідники вважають, що витoki цього процесу в Європі сягають кінця XVIII століття, коли були розкопані й збережені в автентичному стані перші давні споруди Помпеї, Риму, Стародавньої Греції. У цей же час здійснені заходи по збереженню руїн Золотих воріт. Л. Прибега називає проведені тоді роботи «наближеними до музеєфікації» [95, с. 162–163; 117, с. 158, 159].

Сьогодні дослідники виокремлюють численні форми музеєфікації архітектурних об'єктів, найголовніші серед яких пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки [4]. Найголовнішим «сучасним трендом музеєфікації» пам'яток архітектури та містобудування, на думку О. Жукової, є «максимальне збереження автентичності». Авторка категорично заперечує старі радянські способи музеєфікації архітектурної спадщини, які, наприклад, застосовані у Мукачеві, Острозі та ін. [41].

Виходячи із сучасних тенденцій розвитку туристичних локацій, можна стверджувати, що традиційне поняття «музеєфікації нерухомої спадщини» віджило своє. Дослідники наголошують на тому, що при музеєфікації пам'яток архітектури та містобудування важливе значення має навколишнє середовище, яке дозволяє розкрити її атмосферу об'єкта, що музеєфікується. Атмосфера об'єкту створюється шляхом об'єднання всіх складових в єдине ціле: самого об'єкта, природного й антропогенного середовища, інфраструктури [36]. Вирвана із контексту споруда не створить атмосфери,

тому що її будуть оточувати «чужі» об'єкти, які псуватимуть загальний вигляд.

Наявність особливої атмосфери дозволить покращити сприйняття презентованого місця, сприятиме фотогенічності та збільшить позитивні емоції від перебування біля археологічного чи архітектурного об'єкту. Для того, щоб правильно створити атмосферу об'єкту, що музеєфікується, необхідно дослідити історичний контекст місця, а саме: визначити епоху, до якої належить пам'ятка, осіб, що з нею пов'язані, наявність легенд, переказів чи іншого подібного, а також виділити точки огляду в навколишньому середовищі та зробити їх доступними для відвідин [5]. Окремо слід визначити частини, які є найпривабливішими для показу і підкреслювати їх за допомогою точок огляду.

Витоки музеєфікації пам'яток архітектури на території Волинської області можна простежити із кінця XIX – першої половини XX століття. У період російської імперії та Речі Посполитої споруди на зразок Луцького замку чи городища княжого Володимира досліджувались, ставали пам'ятками, але залишались не пристосованими для показу відвідувачам. Це пояснюється відсутністю на той час туризму як масового явища. У ті роки туризм носив елітарний характер і був доступний лише окремому колу осіб, які мали час та кошти пересуватись на великі відстані. Про певні заходи, що можна віднести до музеєфікації пам'яток, говорить перебудова Успенського собору у Володимирі. В кінці XIX століття проведено оновлення споруди за планом архітектора Г. І. Котова [17], який повністю змінив вигляд пам'ятки, що в результаті втратила барокові та класицистичні елементи і набула псевдовізантійського вигляду. У наш час такі перебудови пам'яток давньоруського зодчества поза законом, але тоді собор не був пам'яткою офіційно [17]. Сьогодні такі способи музеєфікації, при яких пам'ятки втрачають своє «обличчя», атмосферу, неможливі.

Луцький замок, як пам'ятка, почав цікавити дослідників у другій половині XIX століття. Коли Луцьк отримав право самоврядування, на

місцеву владу був покладений обов'язок забезпечувати збереження пам'яток старовини. У 1885 році замок потребував ремонту, що було зафіксовано міською управою. Упродовж 1887–1890 років були зроблені перші реальні кроки відновлення пам'ятки: підмуровано стіни, проломи, сформовано водовідвід назовні та ін. Окрім інвентаризації, у ХІХ столітті щодо замку не було застосовано жодних пам'яткоохоронних дій. У 1910 році міська влада Луцька замовила проєкт реконструкції пам'ятки в архітектора К. Іваницького, але він не був реалізований. У той час проведено благоустрій замкового двору. На місці церкви Іоанна Богослова стояла огорожа з хрестом [109].

Після Першої світової війни та входження Волині до складу Другої Речі Посполитої вивчення об'єктів культурної спадщини польські дослідники розпочали вже на початку 1920-их років. Ці питання були у віданні Волинського товариства краєзнавства й опіки над пам'ятками минулого. Предметом дослідження членів краєзнавчого товариства були католицькі монастирі, костели, археологічні пам'ятки. Науковці майже не звертали увагу на попередні дослідження, проведені в період російської імперії, не покликалися на їх праці. них. Мало зверталась увага на пошуки узагальнених архітектурних рис Волині з іншими територіями (на противагу дослідженням у російській імперії, де шукали спільні україно-російські риси у пам'ятках) [19].

Польські дослідники звертали увагу лише на ті пам'ятки, які можна було вписати в литовсько-польську історію, тобто, виокремлювали з-поміж пам'яток «свої», польські, які варто охороняти в першу чергу. Акцент у дослідженнях змістився з на замки й палаци польських магнатів і шляхти, тобто на ті об'єкти (монастирі, костели, могили військових, садиби, парки та ін.), які віддзеркалюють польську добу в історії Волині [19], таким чином прив'язуючи регіон до польської культури: «древні костели, руїни старих замків, будівлі колишніх монастирів, кургани, так щедро розсіяні на східних

землях, промовляють до нас, нашіптують нам чудесну, прекрасну, величну історію про Креси» [74].

У період Другої Речі Посполитої Луцький замок набуває для нової влади майже сакрального значення. Вже у 1921 році, на замовлення міського уряду, Ю. Лісецьким був складений кошторис відновлювальних робіт та визначено перелік обов'язкових робіт, які мали бути здійснені щодо пам'ятки. Вирішено, що в певних місцях Луцький замок потрібно реконструювати, а в більшості – законсервувати [109].

У 1928 році заходи щодо консервації Луцького замку були розроблені Волинським товариством краєзнавства й опіки над пам'ятками минулого. Тоді планувалось: 1) забрати із замку пожежну охорону, яка, мала тут стайні, склади сіна та ін., що руйнувало стіни споруди; 2) перенести школу, що розміщувалась у шляхетському будиночку (тепер – Художній музей); 3) і за рахунок звільненого простору (школи і пожежної охорони) розширити Волинський музей; 4) знести усі добудови на території замку (стайні, майстерні та ін.); 5) провести консервацію стін і веж з метою попередження подальшого руйнування [74].

Щоб зберегти Луцький замок, у 1928 році було відремонтовано та зміцнено В'їзну вежу, якій загрожувало падіння. У 1930 році в будинку повітової канцелярії відкрито Волинський музей. Це, разом із виводом за межі пожежної команди, стало вагомим кроком у перетворенні Луцького замку на туристичний об'єкт. У 1933–1935 роках проведено розкопки церкви Іоанна Богослова, матеріали з яких було передано до нинішнього Волинського краєзнавчого музею. Однією із перших спроб наочного відтворення замку стало створення його копії, яку розмістили в музеї. До кінця 1930-их років були ще спроби ще розробки проєктів реставрації, але за браком коштів вони не були реалізовані. І лише біля В'їзної вежі проводились розкопки [109].

Із приходом радянської влади та її остаточним утвердженням після війни Луцький замок перебував у стабільному стані. Його збереженість

підтримувалась зробленими раніше консерваційними роботами. З 1963 року він включений до списку пам'ятників архітектури, що перебувають під охороною держави. У 1960-х роках стосовно замку проведено ряд робіт із перетворення його в об'єкт, що придатний для екскурсійного відвідування. Відбулось перенесення автоколони (від 1945 року автоколони базувалась у Верхньому замку) та розібрано телевізійний ретранслятор. Найголовнішим було те, що було проведено укріплення стін, підмуровано проблемні ділянки, відтворено втрачену стіну між В'їзною вежею і шляхетським будинком та дерев'яні конструкції на мурах. Відбудовано інтер'єри та екстер'єри веж. Роботи здійснювались за проєктом архітектора М. Говденка [109].

Про музеєфікацію Луцького замку у ті часи, звісно, не йшлося, але проведені дослідження й пам'яткоохоронні заходи, можна сказати, заклали основи майбутньої музеєфікації пам'ятки.

Друга світова війна не тільки зупинила проведення пам'яткоохоронних досліджень на Волині, а й завдала значної школи існуючим пам'яткам. Процес відбудови пам'яток архітектури розпочався лише з 1960-х років. У той час, після воєнних пошкоджень, була відремонтована Велика хоральна синагога, якій, в основному, зберегли зовнішній вигляд, але без пізніших прибудов [106]. Пам'ятка почала використовуватись не за призначенням, але візуальна складова дозволяє синагозі до цього часу виглядати гармонійною частиною історичної забудови Історико-культурного заповідника «Старий Луцьк».

У 1960-х роках розпочались роботи з відновлення зруйнованих у час Другої світової війни стін Луцького замку. Була відтворена ділянка оборонної стіни між В'їзною вежею та будинком канцелярії (нині Художній музей) [55].

Початком музеєфікації пам'яток архітектури на Волині стали 1980-і роки, коли почались роботи по включенню Луцького замку до музейного простору. На думку О. Жукової, «Належне збереження може гарантувати тільки пристосування пам'яток до сучасних потреб суспільства.

Найпоширенішим нині способом збереження та використання старовинних зразків фортифікаційної архітектури є їх музеєфікація шляхом пристосування під музеї» [35]. Музеєфікація великого за розмірами Луцького замку вимагала значної пам'яткоохоронної роботи – реставрації, реконструкції, відтворення. Першочергово було здійснено реставрацію В'їзної та Стирової веж. Реконструкція стосувалась в основному Владичої вежі та оборонних стін, до яких, відповідно, було надбудовано шпильастий дах та дерев'яні галереї. До Владичої вежі спорудили ще й дерев'яні східці, які одночасно вели й на мур, проте насправді там їх ніколи не було. Метод відтворення ще в 1960-х роках був застосований для відновлення зруйнованої ділянки оборонної стіни між В'їзною вежею та будинком канцелярії [55].

Значну роль у музеєфікації Луцького замку відіграли мешканці Луцька, які у 1980-х роках брали участь в операції «Старе місто», започаткованій 1983 року журналістом газети «Молодий лєнінець», фаховим істориком Василем Вороном. Тоді вперше в громадському просторі поширилось ім'я Кликуна, якого ініціатори операції обрали своїм символом. Передбачалось, що в ході здійснення операції «Старе місто» буде здійснено окультурення замку і всього Старого міста шляхом залучення до фізичної роботи активістів із числа молоді (школярів, студентів, відвідувачів гуртків), краєзнавців та всіх охочих. Щотижня на сторінках обласної молодіжки з'являвся Кликун, який запрошував усіх бажаючих долучитися до громадських робіт по облаштуванню території Луцького замку і прилеглої до нього [29, с. 287–288].

Через десятиліття, аналізуючи досвід громади с. Тартаків на Львівщині по ревіталізації пам'яток, О. Жукова зробить висновок про те, що успішні проєкти можливі лише за участі місцевих громад [42, с. 109].

Операція «Старе місто» мала відіграти значну роль у музеєфікації Луцького замку. Вона не зводилась суто до фізичної праці, це була актуалізація спадщини, підготовка громадськості до реалізації ідеї зі створення заповідника, оголошеної ще 1971 року. А період напередодні 900-

річчя Луцька був дуже сприятливий для втілення ідеї у життя. Можна вважати, що операція «Старе місто» стала початком робіт з музеєфікації Луцького замку.

1985 року створений Історико-культурний заповідник «Старий Луцьк», збережений на місці побудови. Цей метод музеєфікації в зарубіжній музеології прийнято іменувати «*is situ*», або «на місці». Вітчизняні дослідники називають такий метод набуття пам'яткою музейної функції «м'якою музеєфікацією» [42, с. 109]. Якщо спиратись на класифікацію І лисого, то Луцький замок музеєфікований способом «зовнішньої музеєфікації», де він виступає як музейний предмет; щодо повноти музеєфікації, то тут здійснена не часткова, а повна [58, с. 76–77].

Роботи, проведені по музеєфікації Луцького замку у 1980-х роках, були відзначені відомою дослідницею проблем музеєфікації замкових комплексів О. Жуковою, яка відзначила, що в Луцьку та інших містах Західних областей України, у 1970–809-х роках здійснені істотні кроки і «на базі добре збережених та відреставрованих замкових комплексів було створено музеї різних профілів» [37].

Кілька слів про Кликуна, який у 1980-х роках став символом Луцьку замку, а останні десятиліття і всього міста Луцька. У 1980-х запрошення до громадських робіт у замку від імені Кликуна писав Василь Ворон. Але у XVI–XVII століттях Кликун був професією людей, які сповіщали населення міста про певні події, рішення міського магістрату, королівські накази, вироки тощо. Оголошувались новини вулицями міста та із В'їзної вежі замку. Після знайдення у 1948 році кахлі із зображенням Кликуна, з'ясувалось, що в середньовічному Луцьку теж була така професія. В останні роки міськими активістами і місцевою владою зроблені успішні спроби показати цю історичну професію неофіційним унікальним символом Луцька. Цьому сприяє розміщення зображення Кликуна на сувенірній продукції, його поява в екскурсійній діяльності та особливо у ландшафті Луцька. Із 2016 року на

території міста встановлено 13 міні-скульптур Кликунів, які туристи можуть самостійно відвідати, паралельно дослідивши різні локації міста [63].

Чільне місце в архітектурному ландшафті Замкової площі та всього Старого міста займає костел Петра і Павла в Луцьку. Він має домінуючу висоту, масивні форми та вигідне розташування з точки зору логістики та фотогенічності. Разом із єзуїтським колегіумом, який підтримує масштаб споруди, створюється атмосфера історичності місця. Це відбулося завдяки пам'яткоохоронній роботі та музеєфікації даних пам'яток.

Реставраційні роботи у костелі Петра і Павла проводились ще у 1901–1911 роках біскупом Недзелковським. У роки Другої Речі Посполитої реставровано дзвіницю, яка стоїть навпроти головного входу до костелу і датується серединою XIX століття (дзвіниця колишнього Троїцького костелу хоч і не має прямого відношення до костелу Петра і Павла, але створює з ним єдиний простір). Проведені роботи мали на меті в першу чергу збереження споруд у хорошому стані для використання церквою. Коли у 1948 році рішенням Облвиконкому костел закрили для богослужінь римо-католикам, почався новий етап побутування пам'ятки. З одного боку, спостерігався занепад приміщень. Богослужбові предмети, що мали цінність, були або передані до в основному все до фондів Волинського краєзнавчого музею, інші перебували в неналежних умовах зберігання поза межами музею. Та вже ж, можна сказати, що саме в цей час почався процес музеєфікації костелу – у 1950-х роках його включили до переліку пам'яток архітектури УРСР [56; 70].

У 1970–1976 роках проводилась реставрація костелу із пристосуванням його під музей атеїзму. Частина приміщень була віддана торговельній базі під складські приміщення. Музей атеїзму, що відкрився у грудні 1980 року, проіснував у костелі до початку 1990-их років. Ще до розвалу СРСР, у 1990 році, тут було проведено перше за 42 роки богослужіння. У 1991 році костел реставрували та передали римо-католицькій громаді Луцька для відновлення релігійної діяльності [56]. Музей атеїзму закрили, значну частину складського реманенту та частину фондів перевезли до сховищ

Волинського краєзнавчого музею. Відбулась ревіталізація костелу Петра і Павла, його інтеграція до культурного життя відбулась зі збереженням існуючої історико-культурної цінності пам'ятки [42, с. 106].

Свою історію музеєфікації мають підземелля під костелом Петра і Павла та колегіумом єзуїтів. Після закриття храму в 1951–1956 роках, у підземеллях розміщувались складські приміщення Змішторгу. У 1956 році сюди переїхав Міськпромкомбінат і розмістив контору, майстерні та житло. Початок їх музеєфікації відбувався одночасно з музеєфікацією Луцького замку і створенням історико-культурного заповідника. Вище згадана операція «Старе місто» привернула увагу багатьох лучан, які зацікавились історією та культурною спадщиною міста. Одним із учасників облагородження був Олег Виноградов, працівник Луцького шовкового комбінату. У 1987 році він з однодумцями заснував клуб «Ентузіаст», метою якого було дослідження підземель Луцька, зокрема під костелом Петра і Павла. Групою краєзнавців, починаючи із 1987 року, було обстежено, зачищено від сміття і будівельних нашарувань територію двох ярусів під пам'яткою. Були невдалі спроби віднайти третій ярус, про який є згадки очевидців періоду 1950-х років. Діяльність аматорського клубу дозволила вже у 1995 році провести в підземеллях першу екскурсію [31]. З тих пір підземні простори досліджуються та відкриваються відвідувачам. Зі знайденого підйомного матеріалу створено об'ємний фонд, який в перспективі може стати основою майбутнього музею археології та/або історії Луцька.

Окрім аматорського клубу, підземелля досліджували профільні археологи. М. Кучинко у 1985 році проводив археологічні розвідки у приміщеннях першого і другого ярусів. За їх результатами виявлено та розчищено нові приміщення, зібрано рухомі пам'ятки. Досліджувались підземелля і за межами костелу – загалом 46 залів, загальною протяжністю 150 метрів. Спелеологічні дослідження луцьких підземель науковцями з Києва проводились у 1986 році. Основна мета – пошук ходу від колегіуму до

Верхнього замку – не була досягнута успішні. 1987 року підземелля досліджували науковці Краківської гірничо-металургійної академії. Результатом візиту стало підписання договору про реставрацію приміщень [31].

Зі здобуттям Незалежності України, на Волині найбільш активно здійснюється дослідження і популяризація саме Кафедрального костелу святих апостолів Петра і Павла, який локалізований на території Державного історико-культурного заповідника Луцька. Має статус пам'ятки архітектури національного значення. Після реставрації та розчищення підземель костел став невід'ємною частиною історико-культурного ландшафту міста. Костел включений до багатьох екскурсійних маршрутів, розроблених КП «Центр розвитку туризму» Луцької міської ради, зокрема й тематично спрямованих на знайомство з архітектурним, конфесійним різноманіттям та мультикультурністю міста. Луцький костел є найбільшою спорудою серед зведених єзуїтами на Сході Європи. Сьогодні туристів тут приваблюють не лише екстер'єр та інтер'єр будівлі, що багатий на мистецькі твори, але й унікальні три- та чотириярусні підземелля із підземним храмом, старовинними фресками, криптами [62].

Основним об'єктом дослідження і музеєфікації в останні роки були підземелля, які не обмежуються костелом і колегіумом, а ймовірно є під усім Старим містом. Це приміщення, які споруджувались під будинками як льохи для зберігання провіанту, склади ремісників ін. Але в силу того, що місто забудоване сучасними спорудами, дослідження підземель обмежується невеликими площами [31]. 2012 року археологічні дослідження здійснювались на вулиці Кафедральній, де виявлено ряд підземних приміщень датованих XVI–XVII століттями, пізніші нашарування – до першої половини XX століття [46]. Однак по завершенню робіт не було проведено жодних консерваційних та музеєфікаційних робіт, тому відкриті підземелля руйнувались, а з початком будівництва житлового будинку на

місці розкопу, його фундаменти повністю знищили потенційну музейну локацію.

Але в місті є й позитивний приклад вдалого комплексу пам'яткоохоронних робіт стосовно пам'яток архітектури. Це новий Музейний простір «Окольний замок», названий в честь конструктивної частини оборонних споруд Луцька, розташованої на захід та південь від Верхнього замку. У межах Окольника первинно проживали заможні містяни та особи, наближені до власника (володаря або управителя) міста. Оборонні споруди мали початково дерев'яну конструкцію із вежами та городнями між ними, ззовні був рів. Мур мав вигляд паркану. У XIV–XVII століттях частина Окольного замку залишалась дерев'яною, а частина була змурована із цегли [54].

Однією із найкраще збережених частин Окольного замку є його південно-західна сторона, яка примикала до стіни єзуїтського колегіуму та тягнулась на південь у сторону монастиря бригіток. З колегіумом також була суцільно з'єднана єдина повноцінна оборонна споруда, що збереглась – вежа Чорторійських. Біля неї знаходився один із входів до підземель під колегіумом та вежею.

Саме тут Луцька міська рада вирішила створити музейний простір «Окольний замок», який є складовою частиною Комунального підприємства «Центр розвитку туризму» Луцької міської ради. Поява нового музейного простору стала результатом реалізації проєкту «Нове життя старого міста: ревіталізація пам'яток історико-культурної спадщини Любліна і Луцька». Проєкт здійснений в рамках співпраці Європейського союзу і Луцька. Фінансовий бік проєкту забезпечила Програма транскордонного співробітництва ПБУ 2014–2020 Європейського інструменту сусідства, націлена на підвищення туристичної привабливості Луцька та Любліна, шляхом створення спільних міжнародних туристичних об'єктів на основі спільної історико-культурної спадщини. У межах проєкту здійснено ремонтно-реставраційні роботи у Вежі князів Чорторійських з оборонним

муром та Монастирі єзуїтів. Проведено археологічні дослідження та розчищення, розкопано й відреставровано засипаний ґрунтом і будівельним сміттям 18-метровий коридор, що з'єднує відомі та новознайдені підвали. Загальна площа нововідкритих підземних галерей складає 700 м². Археологічні роботи виконувала «Волинська археологічна експедиція» під керівництвом В.Баюка. У 2020 році вони виявили раніше невідомі приміщення під вежею Чорторийських. У наступні три роки відбувались подальші дослідження, за якими вся мережа підземель того рівня була об'єднана у єдиний маршрут [73].

Музеєфікація Окольного замку методом пристосування простору під музей. У нововідкритих приміщеннях організували музейну установу з елементами, що характерні класичному музею. Існує умовний вестибюль із касою, сувенірною крамничкою; влаштовані експозиційні площі в коридорі та кімнатах, що прилягають до нього; є конференц-зала для проведення масових заходів. Окремо виділена кімната із інтерактивною зоною, де відвідувач може через VR-окуляри відчувати емоцію середньовічної битви. Багатовекторність застосування площ Окольного замку відповідає сучасним викликам, які постають перед музейними установами. До муцейного простору включені й наземні простори. Відкрито ділянку за межею Окольника вздовж його муру, де облаштовані прогулянкові доріжки, оглядовий майданчик та фотошпалерні краєвиди на колегіум та вежу [73].

У м. Луцьку є ряд пам'яток архітектури музеєфікованих шляхом пристосування під музей. Серед них – Музей історії Луцького братства – відділ Волинського краєзнавчого музею, відкритий 2011 року у приміщеннях споруди, що у XVII столітті належала Хрестовоздвиженському монастирю і братству. Експозицію музею складають не лише предмети рухомої спадщини, що експонується, а й оригінальні стіни із кладкою, склепіння та частини стіни Хрестовоздвиженського храму із викарбуваним написом XVII століття. Музеєфікація історичного простору відбувалась за ініціативою

Волинського краєзнавчого музею та Волинського крайового Братства святого апостола Андрія Первозванного [10].

Ще один музеєфікований простір – меморіальна музейна кімната «Лесина вітальня», відкрита 2005 року. Для її створення музеєфікована частина будинку, в якому мешкала родина Косачів у 1890-х роках. Музей-кімната відтворює інтер'єр пізнього ХІХ століття. Експонати підібрані у такий спосіб, аби відвідувач міг уявити собі побут знаної родини, яка залишила неабиякий слід в житті України [10].

На площі Ринок у Луцьку шляхом музеєфікації наземної частини аптеки Злоцьких (є ще два яруси не музеєфікованих підземних приміщень), яка працювала із ХVІІІ століття до 1939 року і розташована у кам'яниці ХVІІІ століття, створена Аптека-музей із експозицією фармацевтичних та медичних предметів. Застосовано метод історичної реконструкції аптеки, яка і зараз паралельно виконує свої прямі функції, хоча, станом на 2025 рік закрыта для відвідувачів через ремонтні роботи [10; 63; 73].

У селі Колодяжне Ковельського району знаходяться два об'єкти архітектури – садибні будинки родини Косачів, які складають одну садибу, придбану Петром Косачем у 1868 році. Споруджені в другій половині ХІХ століття, будинки репрезентують садибну архітектуру Волині. Вони збережені *in situ* на місці свого історичного перебування. Функціонують як музейні простори з мінімальними втручаннями в екстер'єр. Інтер'єр будинків відтворює життя родини Косачів та Лесі Українки у період проживання в садибі (1882–1907) [10].

Подібним чином музеєфіковано садибу Липинських у селі Затурці Володимирського району. Із 1995 року проводилась реставрація внутрішніх приміщень та екстер'єру з метою створення меморіального музею В'ячеслава Липинського. Музей, відкритий 2011 року, створює простір з атмосферою життя заможної родини кінця ХІХ – початку ХХ століття. Рухомі предмети експонуються в комплексі із пам'яткою архітектури *in situ*. Наявність

присадибної території навколо споруди у вигляді парку підсилює атмосферу місця та створює більше фотозон та фотошпалерних локацій [10; 89].

У місті Устилуг Володимирського району функціонує народний музей Ігоря Стравінського, який знаходиться в оригінальній садибі 1907 року побудови, що внесена до переліку пам'яток архітектури національного значення [88]. Будинок споруджений за унікальним планом, створеним першим власником будинку Ігорем Стравінським. Музей присвячений життю і творчості митця переважно в період його проживання в Устилузі (1907–1914) [75 с, 118–119].

Музеєфікація садиби є наочним прикладом реалізації методу реставрації, як однієї із можливих складових процесу музеєфікації. У період після виселення сім'ї Стравінських з будинку в 1914 році він використовувався для різних цілей: приватний житловий будинок (у часи Другої Речі Посполитої), військова комендатура (період німецької окупації), приміщення для громадських установ (радянські часи). У кожен із зазначених періодів пам'ятка зазнавала змін [15]. У 2012 році розпорядженням Кабінету міністрів України виділено кошти з метою реставрації та ремонту садиби та створення в її стінах музею І. Стравінського [100]. Музей відкритий 2013 року.

Реставрація будинку І. Стравінського проходила шляхом зміни зовнішнього вигляду пам'ятки. Нашарування та добудови ХХ століття були знищені. За архівними світлинами та планами відновлено первісний вигляд будівлі. Таким чином застосовано метод відбудови втрачених частин оригінальної споруди. Внутрішні приміщення підготовлено для створення експозиції. Присадибну територію прибрано і адаптовано для відвідин туристів. Процес музеєфікації Музею Ігоря Стравінського охопив рухому, нерухому спадщину і територію навколо. Це сприяє візуальній складовій огляду, створює атмосферу життя міщанської родини початку ХХ століття

Замок Радзивилів, або Олицький замок, розташований в місті Олика, є одним із найкраще збережених та відвідуваних пам'яток такого типу в усій

області [13]. Заснований у 1558–1567 роках Миколою Радзивілом Чорним. Тоді замок став першою фортецею бастіонного типу на території сучасної України і виконував оборонні функції, поєднуючи їх із палацовим призначенням. Тут розміщували свої споруди представники роду Радзивілів. Найдавніше зображення замку датується XVII століттям, його показали із висоти пташиного польоту на гравійованому ландкартному плані. У XVIII столітті замок втратив оборонну функцію, хоч до кінця століття там розміщувалась військова залога. Сучасного вигляду споруда набула саме у XVIII столітті. У період 1730–1760-их років сформувався сучасний вигляд палацу. Збереглась одна із внутрішніх веж та східні бастіони [107].

Після Першої та Другої світових воєн Замок в Олиці ремонтувався, але це була відбудова із локальними змінами у внутрішньому плануванні. Зовнішні поверхні споруди незначно змінені, порівняно із первісними формами. Із 1986 року над реставрацією Олицького замку працював архітектор В. Заболотний. Він розробив 28 томів документації з реставрації оборонно-палацового комплексу та інших історичних пам'яток Олики. Проте проєкти не реалізований. Проведені роботи з підтримки замку в належному стані (у період розміщення там лікарні). На думку В. Заболотного, щодо замку доцільно проводити зовнішню музеєфікацію, без втручання в інтер'єри [107].

Музеєфікація замку в повній мірі розпочалась після того, як відбулось закриття Олицької психіатричної лікарні навесні 2021 року. Опісля розпочалось формування туристично-екскурсійної складової у побутуванні пам'ятки. 2021 року рішенням Обласної Ради Олицький замок передано у відання Волинського краєзнавчого музею. Передбачалось, що пам'ятка буде реставрована у рамках програми «Велика реставрація». За підрахунками, для повноцінного відновлення замку було потрібно більше 1,3 млрд. гривень, що державна програма не могла забезпечити [97]. Війна скасувала ці ініціативи та фінансування, тому Олицький замок до нашого часу все ще знаходиться на початковому етапі музеєфікації.

2021 року на території бастіонів та підземель Олицького замку проводились археологічні дослідження під керівництвом В. Баюка. Вивчено внутрішні приміщення, визначено їхню площу та розчищено територію для облаштування музейного простору. Сьогодні підземелля доступні відвідувачам у складі екскурсійних груп. Встановлено підсвічування, облаштовано безпечний доступ, відстежується стан внутрішніх стін та перекриттів [1]. Тобто застосована м'яка музеєфікація простору без втручання у його первинний вигляд.

Зважаючи на те, що процес музеєфікації Олицького замку відкладений на невизначену перспективу, варто відзначити, що силами місцевої громади та працівників Волинського краєзнавчого музею періодично проводиться розчищення території валів, бастіонів і внутрішніх приміщень від сміття та заростей, які накопичились там в останні десятиліття.

Пам'ятка складається із кількох сотень кімнат і приміщень, які фізично не можна буде перетворити у музейний простір. Проте, наявність великої кількості приміщень, які не застосовуються і в майбутньому теж не будуть використовуватись, приводить до думки, що потрібно сконцентруватись на зовнішньому вигляді пам'ятки. А відтак побудові екскурсійного маршруту зовні. До Олицького замку доцільно застосувати практику музеєфікації, поширену у країнах Європи, де пам'ятки архітектури не перетворюють у музеї, а створюють музейне середовище під відкритим небом [5], де центральним експонатом є сам об'єкт і немає потреби втручатись у його інтер'єр. Відтак відпадає потреба влаштування внутрішньої експозиції та, тим більше фондів (як у традиційному музеї). Це допомагає здешевити та спростити туристичну локацію, що відповідає інтересам місцевих громад. Цьому сприяє рельєф місцевості навколо замку та в місті. Є збережена частина парку, який оточує пам'ятку, є доступні шляхи сполучення із костелом Петра і Павла та берегами ставка на р. Осинище, що найближче з природних об'єктів до замку. Сьогодні замок в Олиці включений до Історико-культурного екомаршруту «Волинський спадок» [48]. Завідувачка

Олицького замку – відділу Волинського краєзнавчого музею О. Сущук бачить майбутнє туристичне локації в інтеграції Олицького замку й інших пам'яток міста та НПП «Цуманська пуша» в єдиний культурно-рекреаційний простір Волині.

На Волині є приклад музеєфікації пам'яток архітектури методом транслокації, що передбачає влучення пам'ятки із середовища побутування і переміщення її на інше місце. Така практика музеєфікації характерна для формування експозицій просто неба у музеях-скансенах. За роки формування експозицій просто неба розроблені методики пошуку, транслокації і встановлення об'єктів народної архітектурної спадщини у музеях [22, с. 354–357; 30, с. 498–501]. Паралельно із терміном транслокація в останні роки дослідники вживають поняття «скансенізація», під яким розуміють «процес модифікації історико-архітектурної пам'ятки в скансен» [58, с. 76]. На думку О. Годованської «скансенізація» як вид музеєфікації..., відкриває ширший дієвий простір, відмінний від завдань класичних музеїв» [22, с. 358]

На Волині таким музеєм є Музей історії сільського господарства – скансен у с. Рокині Луцького району. В експозиції просто неба експонуються початково нерухомі пам'ятки народної архітектури, які за допомогою демонтажу, транспортування, встановлення та адаптації отримали нову форму побутування [9, с. 60; 80].

Формування експозиції просто неба розпочалося 1989 року із встановлення у Музеї вітряка із села Четвертня Луцького (на той час – Маневицького) району. У наступні роки було перевезено ще дев'ять об'єктів – житлові, господарські виробничі споруди із різних сіл Волинського Полісся [28; 80, с. 343]. Таким чином, об'єктам, які початково були стаціонарні, надали нову роль та адаптували їх в експозицію. Це єдиний приклад у Волинській області із застосуванням перевезення та адаптації подібних пам'яток. Переміщення здійснювалось шляхом розбору дерев'яних конструкцій на окремі частини (зазвичай на окремі бруси), які нумерувались. Після перевезення до музею, об'єкт складався у зворотному порядку без

втрата оригінального зовнішнього вигляду [28, с. 79–88]. Споруди музеєфіковані шляхом зміни місця розташування та перетворення екстер'єру та інтер'єру на предмет показу. Транслоковані об'єкти стали складовою екскурсійного маршруту.

Відзначаючи позитивні приклади транслокації об'єктів архітектури, може виникнути проблема у вириванні споруди з історичного контексту її побутування в конкретному населеному пункті та приєднанні до ряду чужорідних будівель, які історично ніколи не могли стояти поруч. Тим не менше, варто відзначити позитивну сторону музеєфікації переміщених об'єктів культурної спадщини. Вона полягає у наявності охоронного статусу та догляду, який убезпечує споруду від руйнації та змін, які могли відбутись на традиційній локації.

Окрім пам'яток архітектури, у Волинській області знаходиться більше тисячі пам'яток археології [90]. Більшість із них отримали цей статус вже в роки Незалежності. До них, зокрема, належать кургани та городища, що є найбільш помітними, виразними, такими, що можуть справити враження на туриста. Городища Волині мають вигляд валів (зрідка з ровами), всередині яких знаходиться плаский майданчик. Також поширені городища типу мот і белі (англ. *motte and bailey* – «високий пагорб та укріплена ділянка»), які не мають валів, а лише плаский майданчик на пагорбі [86]. Щодо музеєфікації об'єктів археології у Волинській області, то цей процес знаходиться на початковому етапі, адже сьогодні можемо говорити лише про музеєфікацію церкви Іоанна Богослова в Луцькому замку та городище Вал у Володимирі.

Церква Іоанна Богослова є однією із найкраще музеєфікованих пам'яток. Споруджена близько 1170 року на дитинці Луцького замку. Початково була дерев'яною, але після пожеж, перебудов, стала мурованою. Мала одну центральну баню над навою, виконана в стилі, традиційному для заходу Київської Русі. У кінці XVIII – на початку XIX століття, з ініціативи єпископа С. Рудницького, були спроби відновити церкву, але після його

смерті роботи припинились на початковому етапі, який включав розбір стін до фундаменту. У XIX–XX століттях пам'ятка буда засипана землею [62].

У 1933–1935 роках вперше проведено розкопки церкви Іоанна Богослова, матеріали з яких передано до Волинського музею. Однією з перших спроб наочного відтворення замку стало створення його копії, яку розмістили в музеї. До кінця 1930-их роках були спроби розробки проєктів реставрації, але за браком коштів залишились не реалізовані [109].

У 1980-х роках у місці приблизного розташування храму (точне місце було невідоме) розпочались масштабні пошуки. В ході археологічних досліджень, якими керувала М. Малевська, відкрити залишки стін, підлоги, плитки на ній та оригінальну кладку періоду XIII століття.

По завершенні досліджень, церква Івана Богослова була музеєфікована методом *in situ*. Всі конструктивні частини храму були збережені, вони не переносились, не відбудовувались. У 1990-х роках над відкритими фундаментами споруджено експозиційний павільйон, що убезпечувало об'єкт від зовнішнього впливу – руйнувань сонцем, дощем, вітром. Це була форма музеєфікації пам'ятки, в результаті чого вона була перетворена на туристичний об'єкт [61, с. 34].

Дослідники наголошують, що музеєфікація церкви Івана Богослова є єдиним прикладом експонування решток храму в павільйоні в Україні, хоча в європейській практиці така форма музеєфікації поширена [61, с. 34]. А. Соколенко, аналізуючи світовий досвід музеєфікації археологічних пам'яток відзначає, що такий метод відомий під назвою «ковпак» / «шапка» – досліджені археологічні об'єкти експонуються у приміщенні, які будуються над розкопами. В окремих випадках така форма музеєфікації застосовується не тільки тоді, коли об'єкт музеєфікується методом *in situ*, а й переміщується на іншу локацію. «Ковпак» найчастіше використовується при музеєфікації давніх поселень та поховань. Така форма музеєфікації дає можливість не тільки зберегти відкриті конструкції, а й зробити зручний доступ до пам'ятки [104, с. 200].

Городище Вал у Володимирі, розташоване в центральній частині міста, датується IX–XIII століттями. В пізньому середньовіччі воно складало основну частину оборонних споруд міста. Було зруйноване кілька разів у XIII, XIV, XV століттях. На захід від нього знаходиться Успенський собор XII століття із комплексом пам'яток архітектури, на сході – Василівська церква-ротонда XII століття та могила князя Войшелка. З півдня городище оточене парком «Слов'янський», який є центральною локацією для відпочинку містян.

Городище Вал можна вважати музеєфікованим, оскільки володимирський Центр туристичної інформації пропонує екскурсію містом, яка включає в себе огляд городища [16], тобто воно має регулярне екскурсійне відвідування. В одній із таких екскурсій брав участь і автор роботи. Загалом пам'ятка має доглянутий вигляд, доступний для відвідування різними категоріями екскурсантів. Проте, стосовно Валів не застосовано музеєфікації. Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо визначення предмета охорони об'єктів археологічної спадщини» музеєфікації об'єктів археологічної спадщини вимагається виконання комплексу заходів [65]. Відносно городища не виконано консервації решток споруд або конструкцій. Не проведена реконструкція або відтворення втрачених частин, немає інформаційних стендів, об'єкт не можна оглянути й отримати інформацію про нього самотійно, без супроводу екскурсовода. Існує небезпека й на валах. Вони не огорожені, на них немає організованого доступу. Круті схили можуть бути небезпечними для різних категорій відвідувачів. Виходячи з вищесказаного, можна вважати, що городище у Володимирі має певні ознаки музеєфікації, але вони не задовольняють усіх потреб відвідувача та не відповідають «Методичним рекомендаціям» [65].

Отже, музеєфікація пам'яток у Волинській області розпочалась у 1980-х роках із музеєфікації Луцького замку. Його реставрували, відбудовували конструктивні елементи. Від часу створення історико-культурного заповідника «Старий Луцьк» активно проводились дослідження із

подальшою музеєфікацією просторів підземель під колегіумом єзуїтів та костелу Петра і Павла, наземних і підземних просторів Окольного замку. З початку XXI століття в області активізувалась робота над приведенням об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для туристичного показу. Споруд, пов'язаних із видатними діячами (Лесика вітальня, музеї Ігоря Стравінського, В'ячеслава Липинського та ін.). В останні роки ведеться робота з музеєфікації Олицького замку та включення його до туристичних маршрутів.

2.2. Використання музеєфікованих об'єктів культурної спадщини в екскурсійно-туристичній галузі

Культурна спадщина – фундамент формування нашої національної ідентичності, що в умовах Великої війни є особливо актуальним. Саме культурна спадщина ідентифікує нас у світовому просторі. Музеєфікація культурної спадщини – важливий напрям пам'яткоохоронної роботи. Але музеєфікація здійснюється не заради самої музеєфікації, а задля збереження й актуалізації культурної спадщини, створення умов для екскурсійного обслуговування, включення її (повністю чи частково) до індустрії туризму. Культурна спадщина – основа культурного/культурно-пізнавального туризму і саме музеєфіковані об'єкти складають основу туристичних ресурсів. Часто можна прочитати заголовки статей з проблем культурного туризму, автори яких визначають культурну спадщину як «туристичний продукт», як «бренд туристичної України», як «рушійну силу туризму» та ін.

Щодо дослідників-пам'яткознавців, то вони не так оптимістично дивляться на активне використання культурної спадщини у туризмі, відзначаючи, що сьогодні є певне «протистояння між пам'яткоохоронною діяльністю і туризмом» [4, с. 34]. І виявляється це протистояння у різних вартісних підходах до культурної спадщини. Для туризму культурна спадщина насамперед туристичний ресурс і часто туризм є «загрозою» для спадщини і для музеїв. Для фахівців пам'яткоохоронної, музейної справи

культурна спадщина – це те, що потрібно зберегти, досліджувати і, звісно, актуалізувати, це наше «обличчя», яке вирізняє нас у світовому співтоваристві. Тим більше, різноманітні заходи, які проводяться в музеях, заповідниках та ін., часто відволікають працівників від виконання своїх основних обов'язків. Тому окремі дослідники-пам'яткознавці наголошують на тому, що «треба остерігатись сприйняття туризму як панацеї для розвитку не тільки музеїв, але й регіону» [4, с. 34].

Однак таке бачення туризму як форми актуалізації культурної спадщини не відповідає загальноєвропейським і світовим тенденціям, що передбачають активне включення об'єктів культурної спадщини до індустрії культурного туризму. Саме в залученні вітчизняного й зарубіжного туриста вбачається один із важливих факторів розвитку регіонів і місцевих громад. Саме культурна спадщина в останні десятиліття розглядається як ресурс розвитку громад, який має сприяти економічному, соціальному розвитку територій [74, с. 75–81].

Тому саме музеєфікована спадщина є важливим туристичним ресурсом. Головна проблема – формування найбільш ефективних форм і способів презентації та використання культурної спадщини, але на принципах сталого туризму, який тісно пов'язаний з глобальною концепцією стійкого розвитку людства. Найголовніше, на чому базується сталий/стійкий туризм – використання ресурсів, у т. ч. культурної спадщини таким чином, щоб зберегти наявні ресурси майбутнім поколінням [67, с. 218–219].

Використання музеєфікованих об'єктів культурної спадщини в екскурсійно-туристичній галузі дійсно є трендом сучасності. Головне, правильно розроблені маршрути, адаптовані під конкретну пам'ятку й місцевість, дотримання принципів стійкості туризму, створення іміджевих брендів, розробка якісної системи надання послуг, підготовка фахівців та ін.

Музеєфікований об'єкт культурної спадщини, що перебуває в «експозиційному вигляді», несе на собі відбиток певної історичної епохи (або одразу кількох епох), є свідком унікальної історії різних періодів, при

правильних підходах до його актуалізації й використання в індустрії туризму, може транслювати інформацію екскурсанту/туристу.

Можливість включення музеєфікованих об'єктів до культурного туризму визначається кількома критеріями. Перший критерій – логістична доступність музеєфікованого об'єкту культурної спадщини:, яка визначається зручністю і безпечністю переїзду до об'єкту, наявність транспорту, інфраструктури. Другий критерій позначає фізичну доступність: наскільки легко туристи зможуть пересуватися по локації чи обійти її з різних боків, або зайти всередину (якщо це передбачено). Третій критерій – легкість сприйняття музеєфікованого об'єкту культурної спадщини, включеного до індустрії туризму. В основі цього критерію – варіативність локації для різних категорій відвідувачів. Важлива наявність інформаційних стендів, які допоможуть орієнтуватися на об'єкті. Четвертий критерій – рівень промоції місця: наскільки суспільство ознайомлене з ним через медіа, різноманітні інформаційні й культурно-пізнавальні заходи, формують іміджевий бренд території/пам'ятки.

Музеєфіковані архітектурні пам'ятки Луцька сконцентровані на території Державного історико-культурного заповідника «Старий Луцьк», тому їх можна розглядати як одну дестинацію, чому сприяє близьке географічне розташування. Луцький замок – центральна пам'ятка заповідника і Старого міста. Навколо нього можна пройти й оглянути кожен його частину, зайти всередину, піднятися на вежу ін. Певним недоліком локації є те, що немає чітко визначеного маршруту за межами пам'ятки, де відвідувачі могли б, наприклад, підійти до Стирової вежі з вулиці Замкової, отримати інформацію про об'єкт і певним чином з ним взаємодіяти.

Навколо Верхнього замку сконцентрована велика кількість екскурсійних маршрутів. Але в першу чергу варто відзначити варіативність пропозиції від адміністрації заповідника [2]. Відвідувачам пропонується познайомитись з експозиціями музейних закладів, розміщених всередині замку. До них входить: В'їзна вежа з експозиційними просторами, Музей

дзвонів у Владичій вежі, Музей книги у шляхетському будинку початку XIX століття, Художній музей (відділ Волинського краєзнавчого музею) у будинку канцелярії. Окремо варто відзначити простір церкви Іоанна Богослова, яка функціонує як музефікований простір, наповнений експонатами, які там же й були знайдені, у той же час є діючою православною церквою [2].

Логістична та фізична доступність Луцького замку і музеїв усередині для туристичних та екскурсійних груп загалом є доброю. Традиційно, паркування транспортних засобів відвідувачів відбувається на Замковій площі Луцька, що сприяє економії часу на доїзд до пам'ятки, але псує атмосферу Старого міста. До питання паркування на площі в останні роки громадськість ставиться доволі критично. Незважаючи на вигідне розташування, Луцький замок мало пристосований для відвідувачів на кріслах колісних та для інших людей із обмеженими можливостями. Певний час зберігалась проблема потрапити всередину Верхнього замку власникам крісел колісних, але вона вирішена. Однак наявність опуклої бруківки на доріжках та значної кількості східців без розпізнавальних знаків залишається проблемою для людей із порушеннями зору. У той же час, встановлення більш гладкої покрівлі доріжок та стежок для незрячих може порушити вигляд замку та його автентичність. Тому в цьому питанні немає правильного або неправильного рішення. Для музефікації, як наголошує О. Жукова, кращими є більш автентичні, хоч і менш інклюзивні елементи конструкцій [42].

Оскільки весь комплекс музеїв, розміщених на території Луцького замку, знаходиться у межах стін саме Верхнього замку, з точки зору проведення екскурсій це вигідно. Насичення пам'ятками сприяє економії часу екскурсантів на відвідання бажаних локацій. Є можливість підйому на мурі та В'їзну вежу, що допомагає змінити кут огляду об'єктів, що дуже зручно для проведення різних тематичних екскурсій.

Промоція Луцького замку виражається його активністю у проведенні заходів, наявністю його образу в культурному житті міста, області, України і навіть Європи. Слід згадати про зображення В'їзної вежі на двохсотгривневій купюрі, що додає упізнаваності образу людям, які могли раніше ніколи не бачити замок з інших джерел. Розвитку цього образу сприяє поширення моди на фотографію із банкнотою на фоні вежі. Свого часу таке фото зробив і Президент України Володимир Зеленський.

Особливою популярності Луцькому замку додає проведення на його території численних фестивалів найрізноманітнішого спрямування і громадських заходів. З 1994 року Луцьк став місцем проведення Міжнародного фестивалю «Поліське літо з фольклором» однією з локацій якого був Луцький замок. Наявність фольклорних колективів з багатьох країн і континентів сприяла популяризації пам'ятки. Фестивальний рух особливо активізувався з початку XXI століття. У різні роки в замку проводились: арт-виставка «Ніч у Луцькому замку», фестиваль «Княжий бенкет», «Луцький фестиваль їжі» або «Луцьк фудфест», благодійний фестиваль «Амбасадор дитинства» та інші.

Однак окремі фестивалі бувають настільки багатолюдними, що аж ніяк не сприяють концепції стійкості туризму, завдаючи школи довкіллю. Саме таким виявився Луцький фудфест, проведення якого надалі на території Луцького замку заборонили.

Луцький замок якнайкраще підходить для актуалізації середньовічних традицій, тому тут вже не один рік є місцем проведення фестивалю середньовічних боїв «Середньовічний Лучеськ. Доблесть віків», який приймає лицарів не тільки з різних областей України, а й європейських держав.

Місцем проведення таких заходів разом з Верхнім замком може бути й Нижній замок. Перевагою цієї частини заповідника є необмеженість мурами, наявність багатьох входів і виходів через міські вулиці, що покращує

логістику та надає екскурсантам і відвідувачам заходів мати більше простору для прогулянок та розміщення.

На території затишного дворику Окольного замку (біля колегіуму єзуїтів та у просторі поруч із західною стіною костелу Петра і Павла) також проводяться заходи, серед яких – концерти популярної музики (Італійська музика у затишному дворику), презентації, наприклад, альбому «Над Бугом рікою» та ін. Місцем проведення заходів менш масового характеру в Окольному замку є спеціально облаштований простір. Тут відбуваються конференції, круглі столи, презентації, зустрічі-розмови та ін. Загалом, згідно з офіційною Facebook сторінкою Окольного замку, з часу відкриття у 2023 році, було проведено більше ста заходів. Їх ініціаторами були як співробітники музею, так і науковці, письменники, митці, які мали можливість презентувати свій продукт і напрацювання у Музейному просторі [73].

Олицький замок на сучасному етапі розвитку має одночасно дві сторони свого функціонування. З одного боку, він є пам'яткою архітектури національного значення, відділом Волинського краєзнавчого музею. На його території розміщено стаціонарну експозицію з історії Олики та Радзивіллів. З іншого боку, великі масштаби пам'ятки не дозволяють повноцінно її реставрувати й використати в туристично-екскурсійній діяльності. Тому великі площі стоять в запустінні лише із поверхневим доглядом.

У зв'язку з тим, що Олицький замок перейшов у користування Волинського краєзнавчого музею лише 2021 року, напередодні повномасштабного вторгнення [97], до нашого часу не було проведено робіт, які дозволили ефективно використовувати усю локацію. Незважаючи на проблеми музеєфікації та наповненні фондів, Олицький замок пропонує відвідувачам екскурсійну програму з оглядовими і тематичними відвідинами пам'ятки [13]. Одночасно із проблемами, які породжує велика площа Олицького замку, є перспектива проведення на території внутрішнього дворику та площ навколо масових заходів. 2021 року з нагоди відкриття

музею проведено фестиваль «Олицька переберія». Однак цей захід був одноразовим, що пояснюється тим, що вже з наступного 2022 року почалась повномасштабна війна і подібні заходи були обмежені.

У соціальних мережах існують популяризаторські сторінки, що присвячені історії Олики та замку. Відомо достатньо багато зображень Олицького замку, які демонструють його екстер'єр та інтер'єр. Тому, в наш час, коли багато історичних конструктивних елементів втрачені, їх можна актуалізувати та використовувати у формуванні виставкових проєктів, науково-популярних дописів у соціальних мережах та інших подібних акцій [111].

Проведені у 2021–2022 роках на бастіонах, у підземеллях та в деяких приміщеннях археологічні дослідження, дозволили відкрити для екскурсійного огляду підземелля. Перспективними є екскурсії на бастіонах, валах, поруч із долиною річки. Це сприятиме урізноманітненню екскурсійної пропозиції та замінить внутрішні роботи (які обмежаться реставраційними та консерваційними заходами) роботою над маршрутом. З урахуванням місцевості, можна розробити маршрут, який обходив би пам'ятку з усіх боків. Також важливим є доступ до ставка із можливістю його переходу по греблі із рухом на південний захід. Водойму можна обійти повністю та перейти з протилежного лівого берега назад на правий і вийти до костелу Петра і Павла. Таким чином є можливість об'єднання замку з ландшафтними об'єктами в один маршрут, який, до того ж, не займає багато часу, бо складає 1600 м, що дорівнює 20–30 хвилин ходьби.

В Олиці є інші пам'ятки, які разом із замком включені до історико-культурного екомаршруту «Волинський спадок»: польське кладовище із каплицею Нововейських, Троїцька православна дерев'яна церква, Стрітенська церква та Луцька брама в селі Залісоче, що впритул межує з містом. Також в межах маршруту «Волинський спадок» між Оликою та Пересопницею у полі є місце огляду, з якого видно майже всі названі пам'ятки. Воно знаходиться за 3,4 км від міста, але цю точку теж можна

включити до локального маршруту [48]. Ми вже згадували про концепцію інтеграції Олицького замку і НПП «Цуманська пуща» в один культурно-рекреаційний простір (авторка концепції О. Сушук), що сприятиме створенню туристичних маршрутів, які об'єднують Олицький замок і природні та історичні об'єкти Цуманської пуші.

Важливе значення для туристичних об'єктів має наявність інфраструктури. Біля Олицького замку вона представлена тематичною кав'ярнею «Смак епохи», відкритою співробітницею замку К. Слабецькою за грантом для молоді. Наявність такої локації дає пам'ятці більш туристично-орієнтовану атмосферу, що може покращити імідж серед відвідувачів. Локація розміщена за межами пам'ятки біля входу до парку, що розташований між Олицьким замком та костелом Святої Трійці.

Свої особливості використання мають і пам'ятки археології. Хоч на Волині, окрім церкви Івана Богослова, музеєфікований лише один об'єкт археології – городище Вал у Володимирі. Для використання пам'яток археології в індустрії туризму насамперед потрібно створити всі можливі умови для безпечного фізичного доступу на об'єкт та перебування на ньому, а саме: вказівники на дорозі, чіткі під'їзні шляхи, безпечне місце паркування, доступні шляхи доступу до пам'ятки, її майданчика, валів (якщо це городище). Якщо найпривабливіша в регіоні пам'ятка для її відвідин буде вимагати проїзду поганою дорогою та по ній буде небезпечно ходити, то менше людей зможуть її відвідати. Результатом також буде негативні враження від об'єкту, що вплине на його популяризацію. Фізична доступність має бути адаптованою для різних категорій відвідувачів. Можуть бути розроблені піші маршрути, до яких долучаться люди, готові пройти різну відстань (хтось готовий пройти більше кілометра, комусь, щоб задовольнити пізнавальний інтерес, достатньо буде і сотні метрів), велосипедні маршрути, та маршрути для людей з особливими потребами в пересуванні.

Безпека на городищах має супроводжуватись обов'язковими елементами в конструкції доріжок. При перебуванні на валах необхідно сконструювати огороження з обмеженим доступом в небезпечні зони пам'ятки. Одночасно люди мають бути в безпеці і мати можливість побачити об'єкт з найкращого боку. Цей процес підбору місця, засобів, заходів має проводитись лише при безпосередньому перебуванні на пам'ятці, коли візуально можна оцінити сильні та слабкі сторони, віднайти правильні місця показу та огляду.

Городище Вали у Володимирі активно використовується в туристично-екскурсійній діяльності. Вигідне розташування пам'ятки у центрі міста перегукується із Луцьким замком. Використанню пам'ятки в туристично-екскурсійній галузі сприяє її розміщення на території Історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир». Установа пропонує туристичне обслуговування відвідувачам міста. Туристично-інформаційний центр Володимира організовує екскурсії містом із залученням городища як однієї із локацій на оглядовому маршруті. Це сприяє стабільному відвідуванню пам'ятки. Для кращого сприйняття на площі внутрішнього майданчика розміщені дерев'яні тактильні інсталяції у вигляді трону, скульптур та ін. Екскурсії із включенням до маршрутів городища «Вал» проводять також ДІКЗ «Стародавній Володимир» та Володимирський історичний музей імені Омеляна Дверницького. До 2022 року на території городища проходив фестиваль «Княжий» [16].

Висновки до другого розділу.

Як бачимо, перші спроби охорони пам'яток на Волині здійснювались з кінця XIX – початку XX століття. Спроби консервації окремих пам'яток, зокрема, Луцького замку, робилися у міжвоєнний період. Проте, музеєфікація об'єктів культурної спадщини розпочалася лише з другої половини XX століття і активізувалась з часу створення в 1985 році у Луцьку Історико-культурного заповідника «Старий Луцьк». Найактивніший етап створення музеєфікації об'єктів архітектурної спадщини припав на першу

чверть XXI століття. Саме в цей час активізувалось включення об'єктів культурної спадщини до сфери екскурсійно-туристичної діяльності.

Гостро стоїть питання музеєфікації замку Радзивилів в Олиці, яка вже розпочалася із відкриття у 2025 році підземель, де застосована м'яка музеєфікація простору без втручання у його первинний стан. Щодо пам'ятки доцільне проведення музеєфікації шляхом консервації приміщень і облаштування території всередині замку та навколишніх ландшафтів.

Музеєфікація об'єктів культурної спадщини спрямована як їх на збереження, так і на актуалізацію спадщини. Музеєфіковані об'єкти включаються до індустрії туризму. Сьогодні найбільш туристично-затребуваними є пам'ятки, сконцентровані на території Державного історико-культурного заповідника «Старий Луцьк», які можна розглядати як одну DESTINATION: Луцький замок, церква Івана Богослова, Окольний замок, підземелля під Костелом Петра і Павла, Будинок Косачів, аптека-музей, городище «Вал» у Володимирі та ін. У музеї перетворені садиби Липинських у Затурцях та І. Стравінського в Устилузі, які збережені *in situ* на місці свого історичного перебування.

Окрім традиційних, музеєфіковані простори пропонують відвідувачам новітні форми роботи з музейною аудиторією. Найбільшу кількість заходів проводять Луцький замок і музейний простір «Окольний замок».

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВОЛИНИ

3.1. Актуалізація археологічних об'єктів

Археологічні об'єкти складають значну частину культурної спадщини Волинської області. Проте на сьогоднішній день музеєфікованим є лише городище «Вал» у Володимирі, всі інші пам'ятки археології, навіть ті, що включені до переліків пам'яток, на жаль практично не охороняються і не включені в туристично-екскурсійну діяльність. Тому, з метою збереження й актуалізації археологічної спадщини доцільно включати ці об'єкти до туристичних маршрутів. Тим більше, що як показують розповіді луцьких гідів, туристи все частіше просять окрім дестинацій Старого міста показати цікаві, маловідомі місця, якими можуть бути як пам'ятки архітектури. Завдяки музеєфікації об'єктів археологічної спадщини та включенню їх до туристично-екскурсійної діяльності буде здійснюватись збереження і актуалізація пам'яток, що дуже важливо особливо для невеликих містечок, селищ і сіл, які часто не мають інших пам'яток, окрім об'єктів археології, та не знають як їх використати з користю для громади.

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо визначення предмета охорони об'єктів археологічної спадщини», найпривабливішими археологічними пам'ятками є городища – об'єкти археології, що мають вигляд системи валів, ровів, майданчиків і насипів. Вони були оборонними спорудами або комплексом споруд для захисту громади, що жила поруч [65]. На Волині є багато городищ, які можна включити до туристично-екскурсійної діяльності з метою їх збереження і популяризації. Практично кожне із городищ, які ми будемо аналізувати, мають особливості включення до індустрії туризму, що визначаються наявністю інших об'єктів, особливостями ландшафту, локацією, ступенем дослідженості та ін.

Питання музеєфікації городищ піднімає і О. Жукова, яка також наголошує на тому, що «одним з найбільш значущих видів археологічної спадщини в Україні є городища, стан збереження та рівень музеєфікації яких далекий від задовільного». Дослідниця наголошує на складності музеєфікації городищ, так як там «практично повністю відсутня можливість експонування справжніх історичних об'єктів (крім самого майданчику городища, валу й рову). Але й ці залишки становлять інтерес переважно для вузького кола фахівців і абсолютно неінформативні (та й не презентабельні) для простого відвідувача. Тому найважливішим завданням музеєфікації городищ є «адаптація і передача наукової інформації відвідувачам різних рівнів підготовленості» [40, с. 17].

Вивчаючи закордонний досвід музеєфікації археологічної спадщини, сьогодні дослідники піднімають питання створення археологічних парків, скансенів та ін., тому значна увага приділяється вивченню досвіду археопарку «Пересопниця» [40; 50; 52; 108]. О. Жукова наголошує, що досвід Пересопниці, можна використати для музеєфікації археологічної спадщини шляхом створення археопарків [40, с. 17] та скансенів, які, на думку А. Соколенко, «відрізняються від звичайних музеїв, перш за все, присутністю елементу видовищності». Їхня специфіка, на думку дослідниці, «полягає в тому, що вони мають можливості неформального спілкування (під час організації вистав, ярмарків, виступів фольклорних колективів» [104, с. 200].

Створення археологічного скансену потребує доброго дослідження археологічної пам'ятки. На сьогодні на Волині таким є пам'ятка археології національного значення – городище «Вал» у селі Городище Луцького району, що є центром однойменної громади [89]. Городище розташоване на мисі річки Полонки при впадінні в неї безіменного струмка. Пам'ятка є складномисовим городищем із чітко вираженими слідами від в'їзних воріт. Посередині її розділяє рів невідомого призначення, який датується приблизно часом побутування об'єкту. Зі сходу насипаний вал, а під ним із зовнішнього боку – рів, який вже слабо проглядається. Висота майданчика

відносно рівня заплави близько 3–4 м. Від села городище відділяє поле та польова набережна дорога, відстань до села Городище близько 600 м. За 400 м від Валу розміщена дерев'яна православна Троїцька церква початку ХХ століття із кладовищем. Біля неї стоїть пам'ятний знак подоланню холери, що датується 1893 роком [83]. Заплава навколо городища меліорована, використовується для риболовлі та сільськогосподарської діяльності.

Городище «Вал» добре досліджене. Першим пам'ятку ретельно вивчав П. Раппопорт (1960 р.). У 1977–1989 роках її досліджував М. Кучинко. Під час розкопок було повністю вивчено територію, в результаті чого знайдено 34 напівземлянки, 3 гончарні і 2 залізобобні майстерні, 1 млин і 3 пекарні, 15 господарських споруд, 40 ям господарського призначення, 6 печей від літніх кухонь, велику кількість кераміки. Проте, найважливішою знахідкою став скарб періоду Київської Русі, що складається із 5 витих шийних гривень, 3 браслетів, 6 цілих і 6 фрагментованих намистин [57]. Це значна рухома пам'ятка археології, яка вказує на рівень розвитку і багатство бояр, які проживали в городищі і володіли місцевими землями.

Після завершення розкопок городище залишилось у своєму початковому вигляді. Тепер воно вкрите польовою травою та зрідка кущами. Це дозволяє добре роздивитись його із усіх сторін. Близьке розташування від дороги Луцьк – Львів дозволяє оглянути пам'ятку подорожуючим. Вигідним є наявність стоянки біля сільського храму, що дозволяє спростити логістичну доступність об'єкту. Городище «Вал» варто музеєфікувати, тому що воно є одним із найповніше досліджених на Волині. Територія культурного шару повністю вивчена, є достатня кількість історичних фактів. Відомим є його приблизний первісний вигляд [57].

Музеєфікація городища «Вал» може проходити наступним чином. Перша частина – це прокладання маршруту із визначенням місць огляду пам'ятки та фоторакурсами. Друга частина – побудова на території майданчика скансену. Оскільки городище є повністю дослідженим, там відсутній культурний шар. Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо

музеєфікації нерухомих пам'яток археології», дана ознака вказує на те, що на його площі можна встановлювати відновлені споруди, рештки яких там розкопувались [65]. Використання методу реконструкції та експозиційної інтерпретації дозволить перетворити його на музейний простір. Наявність музею, що презентує період Київської Русі, буде популярним серед відвідувачів. На території історичної Волині є лише один подібний музейний простір в місті Рівне – Парк історичної реконструкції Оствиця. До прикладу, в Польщі на багатьох городищах, які були повністю вивчені, були зведені подібні заклади. Там проводяться історичні реконструкції, майстер-класи, фестивалі та загалом екскурсії історичного спрямування [122; 123].

Село Городище є центром громади. Наявність такого музейного простору дозволить створити культурний центр не лише громади, а й області в цілому. Такі локації мобілізують суспільство, приваблюють подорожуючих. Без великої затрати часу можна відвідати городище. Створення скансену, який представлятиме період Русі, є унікальним для Волині, а городище Вал для музеєфікації можна визначити як перспективне.

У долині річки Чорногузки є Коршівське городище. Адміністративно воно відноситься до села Городок Луцької громади, але назване в честь найближчого села – Коршева, розташованого на іншому березі річки. Це пам'ятка археології національного значення [89]. Городище досліджували З. Леський (1930 р.), П. Раппопортом (1960 р.), С. Панишко (1992 р.). Результати досліджень підтвердили, що Коршівське городище було містом. Виявлено велику кількість виробів, притаманних центральним поселенням округи на зразок Луцька, Шеполя, Володимира. Ключовими знахідками був посуд із штампами на денцях у формі кириличних літер. Місто не згадувалось у літописах, так як існувало у X–XI століттях, до того, як сусідній Луцьк став центром округи. Місто занепало, не витримавши конкуренції з Луцьком, розміщеному у більш вигідному місці перетину торгових шляхів. Після цього Коршів не відновлювався, але, швидше за все, його історична назва збереглась до нашого часу і є правильною [88].

Пам'ятка знаходиться за 1,4 км. від села Городок і за 400 м. від Коршева. Від першого до нього веде польова дорога, яка пролягає спочатку греблею з віковими вербами. Потім дорога іде островом Г-подібної форми, на якому до першої третини XX століття було село Городок із церквою та однією вулицею. Згідно з мапами кінця XIX століття, на площі окольного замку були споруди фільварку та сад, а дитинець був незабудований. До Другої світової війни між Городком і Коршевом був міст через річку Чорногузку, який сполучав села і проходив під валами пам'ятки.

Аналізуючи сучасний стан городища, можна констатувати відсутність слідів господарських споруд; майданчик окольного замку рівний, вали збережені. На майданчику дитинця зарості високої трави, які вкривають також рови й вали. Південно-західна та північно-східна частина валу вкрита кущами бузини і бузку.

Щодо залучення городища до культурного туризму та активного відпочинку, варто відзначити, що через село Городок проходить веломаршрут Волинського обласного центру національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства під назвою «Долиною річки Чорногузка» [14]. Проте він не включає до себе пам'ятку. Також варто зазначити відсутність охоронного знаку пам'ятки археології. З урахуванням статусу національного значення, відповідна табличка має бути встановлена [93].

Пам'ятка археології видається перспективною у зв'язку з її двома ознаками. Перше – це стан збереженості. Тут немає споруд, насаджень, антропогенних об'єктів, які б заважали сприймати об'єми та конфігурацію укріплень. Друге – це навколишнє середовище – не замулене русло річки, немеліорована долина, високі північні та пологі південні береги річки. Ландшафт місцевості виглядає природним із мінімальним впливом людини, що створює атмосферу первинності місця. Вся територія навколо пам'ятки входить до заказника «Чорногузка» [14]. Охорона природної території впливає на збереження археологічної спадщини. У розташуванні городища є

й мінуси. Перш за все, це відстань до найближчої асфальтованої траси (1,4 км) що проходить ґрунтовою дорогою. Відстань до Луцька 16 км.

Перетворення коршівського городища у музейний простір може проходити шляхом м'якої музеєфікації. З урахуванням того, що городище в наш час є слабо дослідженим, доцільно обмежитись побудовою легких конструкцій, які не будуть впливати на збереженість культурного шару та рельєфу (згідно з Методичними рекомендаціями щодо музеєфікації пам'яток археології) [65]. Територія дозволяє створити на дитинці дерев'яний оглядовий майданчик із зонами відпочинку біля річки. Навколишній простір заказника дозволяє створити локації для фотополювань та велотуризму [14]. У перспективі має бути досліджений культурний шар околиного замку та дитинця. Це дозволить дізнатись більше інформації про городище та віднайти рухомі пам'ятки. Отже, Коршівське городище є перспективною пам'яткою для м'якої музеєфікації, що виражається у його розташуванні, стані збереження та сприятливою навколишньою територією.

У селі Перемиль Берестечківської територіальної громади Луцького в XI столітті було укріплене городище, яке зараз називається «Панська гора», входить до списку пам'яток археології національного значення [89]. Упродовж другої половини XX – на початку XXI століття досліджувалось археологами В. Терським, М. Кучинком, О. Ратичем та ін. Дослідження показали, що поселення з укріпленням було центром промисловості та торгівлі Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Із Перемилем пов'язані події різного характеру: міжусобні війни руських князів; боротьба з угорцями, поляками, татарами; торгові зв'язки місцевих жителів з іноземцями. Це місто одним із перших на Волині отримало Магдебургське право від князя Вітовта у 1430 році [53].

Велика кількість археологічних знахідок із Переміля вивезені в музеї Львова та Луцька, окремі предмети є в Берестечківському історичному музеї. Для музеєфікації пам'ятки під відкритим небом не так важлива наявність експонатів на місці об'єкту. Більш важливим є ступінь її дослідження. Це

потрібно для того щоб правильно подати історію місця, маючи вже готові та систематизовані матеріали розкопок [53].

Центром перемиського городища є дитинець, обмежений зі сходу річкою Стир, з півночі пам'ятка впирається у загачений ставок. З північного заходу та південного сходу є ескарповані вали, нижчі за площадку дитинця та по формі продовжують городище, на їх території розміщені приватні присадибні ділянки та хаші. Рельєф дитинця плаский, на його території висаджені дерева (липи, ясени, дуби). У центральній частині розташовувався палац, який дав сучасну назву городищу – «Панська гора». Від повністю знищений. По периметру площадки був вал, якого зараз також немає [53].

Музеєфікація городища Перемиль має включати кілька етапів. У першу чергу варто прибрати зарості на всій території пам'ятки і забезпечити безпечне пересування. Майданчик має пласку поверхню та форму неправильного круга, тому влаштування оглядового маршруту доцільно провести по його периметру. Є можливість побудови точок огляду навколишньої території. Із пам'ятки проглядається долина річки Стир, Покровська церква 1880 року (споруджена на місці старої площі села XIII–XVI століття), краєвид села Перемиль та Повчанської височини [27; 53]. Сьогодні на територію дитинця можна заїхати автомобілем, але коли городище буде музеєфіковане, транспорт потрібно обмежити. Територія для паркування є поруч із в'їздом на городище із заходу.

Туристичний маршрут по дитинцю городища повинен бути безпечним, що має забезпечуватись встановленням огорож. Доцільне встановлення інформаційних стендів з історією Перемиля. Біля точки, обраної для огляду ландшафту у бік Стиру, де проглядається русло та краєвид на ліс на іншому боці річки, може бути розміщена фотозона. Огляд городища за його межами перспективно розмістити в межах Перемиля на вулиці Руській приблизно за 120 м від пам'ятки на південний схід. До цієї точки може здійснюватися спуск прямо з валів, для чого варто зробити східці. На північно-східному кутку городища є стихійна стежка до русла Стиру. Річка тече приблизно за

10 м від пам'ятки. У цьому місці є можливість створення безпечного спуску до водойми. Ним могли б користувалися як туристи, так і місцеві мешканці.

У перспективі, після музеєфікації, Перемильське городище може стати новим музейним простором і використовуватись для заходів просто неба, доповнити пам'ятки Берестечка й Пляшевої [15] та звернути увагу мешканців до створення місцевого осередку зеленого туризму.

В Олицькій громаді Луцького району розташоване Одерадівське городище, занесене до пам'яток археології місцевого значення [89]. Об'єкт датується XI століттям. Використовувався як сховище для поселень, розміщених навколо. Має форму кругоподібного плаского майданчика, оточеного по периметру ровом, а за ним валом, який також закріплено. Відноситься до типу *motte and bailey* (укр. високий пагорб і укріплена ділянка). Городище знаходиться на березі невеликої річки Вербівки (лівої притоки Путилівки, що протікає Оликою). На північ від пам'ятки є сосновий ліс площею близько 1 га, який покриває собою берег та мис річки. На південь за 300 м починається село Одереди. Вся територія валів та ровів покрита луговою травою та поодинокими невеликими деревами. За рахунок цього, городище добре проглядається здалеку. До нього веде польова дорога, а безпосередньо на городищі немає облаштованих доріжок. Городище є гармонійною частиною ландшафту без антропогенного впливу, до якого потрібно додати лише необхідні умови для людей, які будуть його відвідувати.

Пропонується використати наступні способи побудови маршруту. Під'їзд до пам'ятки (паркомісця для відвідувачів) має знаходитись не біля неї, а за кілька десятків метрів. Вали і рови не круті, що робить їх доволі безпечними, тому, де це можливо, можна обійтись без огорож. Маршрут має проходити по зовнішньому валу і по майданчику всередині. Цікавим буде додавання до нього ще прогулянкової доріжки до прибережного лісу й річки. Це збільшить спектр охоплення місця й дозволить краще оглянути пам'ятку. Окремо можна зробити доріжку до автомобільної дороги Олика – Дерно, яка

проходить всього за 900 м на північ. Доріжка може проходити над ставком, який загачено на річці Вербівці.

Музеєфікація даної пам'ятки археології має відбуватись одночасно із археологічними дослідженнями, в ході яких потрібно з'ясувати точне датування локації, площу поселень та надати речові матеріали. Це допоможе краще з'ясувати роль городища в історичних процесах. Потенційні дослідження сприятимуть музеєфікації *in situ* шляхом адаптації пам'ятки до туристично-екскурсійної діяльності, побудови маршруту огляду та створення на ньому специфічної екскурсійної історії, яка буде створена на основі історії городища та його побутування.

Сьогодні городище села Одереди входить до історико-культурного екомаршруту «Волинський спадок», який проходить через такі відомі населені пункти як Олика, Клевань, Пересопниця й включає інші локації. На офіційному сайті маршруту пам'ятка представлена без пояснення щодо її відвідання [48].

Одерадівське городище має потенціал для того, щоб бути місцевим центром активного відпочинку для відвідувачів та місцевих жителів. Також перспективною щодо розвитку об'єкту археології є можливість поєднання в один міні-маршрут об'єктів культурної спадщини Олики та Одерадівського городища. Цьому сприяє близьке географічне розташування (між пам'ятками близько 5 км) та наближеність до автомобільної дороги Дерно – Олика, яка сполучає населені пункти.

Село Городище Ківерцівської громади Луцького району назване в честь городища, розміщеного на території села, належить до пам'яток археології місцевого значення [89]. Городище датується XI–XIII століттями, відноситься до оборонних споруд волинського типу. Має вигляд валу, який фрагментарно зберігся. Його висота складає від 2 м до 3 м, вал має форму неправильного кола. На вершині і на фасі ростуть віковічні дуби на основі яких створено ботанічну пам'ятку природи «Городищенські дуби», що гарантує їм збереженість. Тобто, в одному місці поєднано пам'ятки

археології та природи (ботанічна пам'ятка), що є доволі цікавим для їх актуалізації [48]. Відмінною особливістю городища є його розташування на межі приватних садиб з півночі та присадибних ділянок з півдня. З південного боку воно добре проглядається і ця його частина найкраще збережена. Вхідження пам'ятки до Історико-культурного екомаршруту «Волинський спадок» дозволяє актуалізувати інформацію про неї. На сайті представлено зображення городища, на якому проглядається його рельєф та особливості розташування [48].

Поєднання одразу двох об'єктів спадщини (природної та археологічної) можна використати для музеєфікації локації. Пропонується створити на південній частині валу місце відпочинку для велотуристів, які складають основну цільову аудиторію екомаршруту. Локація може бути місцем відпочинку і для місцевих мешканців. Перспективним є розміщення на території південного валу під кронами дубів відпочинкових зон, стендів з маршрутом та інформацією про об'єкт. Музеєфікація городища має включати побудову оглядових точок навколо пам'ятки.

Городище в селі Любче Копачівської громади знаходиться на першій надзаплавній терасі меліорованого берега року Лютиці. Датується періодом Х–XIV століть, що підтверджується матеріалом, знайденим на його території та в археологічному поселенні поруч. Окрім того, на майданчику розташовувалась сільська церква, яка орієнтовно у ХІХ столітті була перевезена до села Любче. Пам'ятка має перспективу для музеєфікації у зв'язку з її розташуванням та збереженням. Поруч із нею (на території археологічного поселення) проходить дорога сполученням Любче – Рудка-Козинська, якою можна потрапити на дорогу Луцьк – Ковель. Стан збереження дозволяє чітко виділити вали, рови та майданчик [85].

Музеєфікація городища може проходити у три етапи. Перший – підготовка території. Вали і рови мають бути очищені від вікових заростей чагарників, а на центральному майданчику покошена трава. Наступний етап включатиме археологічні дослідження. На території пам'ятки ще не

проводилось комплексних розкопок, були лише розвідки зі збором підйомного матеріалу [85]. Дослідження дозволять визначити чіткі межі городища, знайти рухомі пам'ятки, які також можна буде музеєфікувати. Останній етап – створення простору для огляду пам'ятки. Сюди входить прокладання прогулянкових доріжок, встановлення інформаційних стендів, точок огляду. Відкритий простір майданчика підходить для проведення культурно-масових заходів на зразок «дня села», фестивалів історичної реконструкції та ін.

Зимненське городище знаходиться за 4,3 км на південь від міста Володимир. Датується VI–VII століттями, відноситься до однієї з найбільш ранніх пам'яток слов'ян Волині. Поруч із городищем знаходиться одна з найдавніших сакральних пам'яток Волині – Святогірський Зимненський монастир. Ці два об'єкти складають комплекс, який можна відвідати разом.

Городище розташоване на мисі на березі р. Луга. Має три майданчики, відділені ровом. Форма майданчиків витягнута і звужена, піднята над рівнем заплави більш ніж на 10 м. Це створює ефект великого розміру пам'ятки, хоч насправді вона менша за городище у Володимирі та Луцьку. Вали в основному очищені від заростей, покриті луговою травою та добре проглядаються. З монастирем городище сполучає доріжка довжиною 300 м.

Зимненське городище досліджувалось рядом В. Ауліхом (1960-і рр.), А. Броніцьким (1997 р.), Т. Милянком (2003 р.). Зроблені узагальнення щодо заснування пам'ятки та конструктивних особливостей оборони укріплених поселень у ранньому середньовіччі. Були виявлені предмети слов'янського, аварського, готського походження [66]. Тим не менше, стосовно пам'ятки не здійснювались пам'яткоохоронні заходи. Городище існує в своєму первинному вигляді, питання його музеєфікації не піднімалось.

Територію городища можна обійти по колу польовою доріжкою. Вали та рови добре проглядаються, є кілька стихійних стежок на майданчики. Долина річки Луги утворює достатньо непрохідну заболочену місцевість за

межами доріжок. На схід від валів розташований Святогірський монастир з території якого відкривається вигляд на городище.

З огляду на вищезазначене, можна запропонувати прокладання оглядового маршруту по периметру городища під його валами. Окрім того, важливо надати доступ до майданчиків городища. Так як північні, південні й західні вали занадто круті для створення східців, їх найкраще спорудити зі східного боку (сторона від монастиря). По краю майданчика можна прокласти оглядову доріжку, спорудити мостові переходи. Уздовж маршруту встановити інформаційні стенди із знайдених тут предметі, візуалізацією історичних подій та фактів з історії села Зимно. Окремо можна визначити фотолокації з точками огляду найкращих краєвидів та фотошпалерних ракурсів. На північному сході від городища (за 100 м від нього) у заболоченій долині найкраще проглядається одночасно і городище, і монастир. До цього пункту можна прокласти окрему доріжку із фоторакурсом. Отже, пропонується м'яка музеєфікація Зимненського городища. Завдяки засобам, які не порушуватимуть його вигляд, можна покращити доступність для відвідувачів. Разом зі Святогірським монастирем пам'ятка може стати частиною єдиного комплексу об'єктів архітектури та археології та використовуватися для рекреації і прогулянок з історичним контекстом.

Місто Любомль Ковельського району має великий спектр пам'яток археології та архітектури. Центральним об'єктом є городище Фосія. Воно знаходиться в центрі міста поруч з іншими пам'ятками: Георгіївською церквою XIII–XVIII століття, костелом Святої Трійці XV століття, палацом і парком Браницьких XVIII–XIX століття [126]. Розташовані поблизу одне від одного, ці об'єкти складають єдину систему, і їх можна музеєфікувати разом. Городище Фосія – пам'ятка археології національного значення [89]. Окрім нього, в Любомлі є ще одне городище X століття, розташоване на околиці міста. Воно являє собою мережу насипів та ровів, які сильно піддались сучасному впливу людини. Там розміщуються присадибні ділянки місцевих жителів.

«Фосія» – місцева назва, у Переліку пам'яток археології воно значиться як городище «Замчище» під номером 030021-Н [89]. Городище має округлу форму із пласким майданчиком та пологими схилами. На його вершині колись була вежа донжон, яка слугувала оборонною спорудою міста [87; 88]. Поруч зі схилом стоїть Георгіївська церква, огорожа якої прилягає до пам'ятки археології. Навколо Замчища – міські вулиці, які дозволяють оглядати його з усіх боків. Поверхня майданчика в радянський час перетворилась на військовий меморіал Другої світової війни. Це, в певній мірі, зіпсувало пам'ятку, так як її форми були змінені. Тут встановлено пам'ятник військовим і закладена бруківкою алея. На валах по периметру ростуть дерева великого розміру, схили вкриті заростями бур'яну і трави. Східна частина городища найкраще збережена та добре проглядається зі сторони палацу Браницьких. Рови заболочені і покриті очеретом, але виглядають гармонійно і природно відносно валів.

Музеєфікація Фосії ускладнена розміщеними на ній пам'ятниками. Але важлива частина пам'ятки прихована у її схилі – це підземелля вириті у північній частині зі сторони Георгіївського храму. Є схема приміщень підземель [44]. Це п'ять кімнат, з'єднані між собою переходами хрестоподібної форми. Вглиб підземелля проходять майже до середини городища. Ці простори датуються періодом пізнього середньовіччя, досліджувались С. Панишком та О. Остап'юком у 1993 і 2001 роках. Подібні підземні споруди у Волинській області фіксуються лише в Луцьку. При цьому, розміщення їх у валах городища унікальне для Волині [126].

У перспективі підземелля можуть стати туристичною родзинкою міста, яке може мати великий транзитний туристичний потік, так як місто Любомль є першим в Україні при в'їзді зі сторони Польщі. Також воно стоїть на популярному шляху до Шацьких озер, які щороку відвідують багато відпочивальників.

Структура пам'яток Любомля дозволяє зробити піший туристичний маршрут містом із застосуванням усіх його пам'яток архітектури. Підземелля

Фосії можуть бути музеєфіковані з наповненням простору матеріалами, що зберігаються в Любомльському краєзнавчому музеї. Можуть бути використаними прийоми показу, подібні до Музейного простору «Окольний замок» в Луцьку [73]. За рахунок наявності оглядової доріжки за межами пам'ятки, потенційним є використання м'якої музеєфікації валів та рову, що може реалізуватись шляхом побудови кругового екскурсійного маршруту, який включатиме Замчище, палац Браницьких та Георгіївську церкву (пам'ятки архітектури розташовані поруч із городищем) [126].

Отже, актуалізація пам'яток археології можлива через включення найбільш збережених городищ до туристично-екскурсійної діяльності.

Запропоновані різні форми актуалізації волинських городищ. Городище «Вал» у селі Городище Луцького району доцільно музеєфікувати шляхом створення скансену, що є актуальним сьогодні у музеєфікації городищ. Щодо інших городищ Волині, то їх актуалізація можлива шляхом створення просторів для огляду пам'яток. Зимненське городище «Вал» доцільно включити в один туристичний об'єкт із Святогірським монастирем, з якого добре проглядається археологічна пам'ятка. У м. Любомль городище знаходиться у центрі міста поруч з архітектурними пам'ятками, що створює можливості для об'єднання пам'яток в один туристичний маршрут.

3.2. Форми перетворення пам'яток архітектури на музейне середовище

Основною формою перетворення пам'яток архітектури на музейне середовище є збереження пам'яток на місці своєї початкової локалізації, що отримало назву «*in situ*». Поняття «м'яка музеєфікація» вживається до об'єкту, який набув музейних функцій зі збереженням своєї початкової форми, не реконструйований. і включення їх до туристично-екскурсійної діяльності є м'яка музеєфікація. Залежно від повноти музеєфікації виділяють часткову і повну музеєфікацію об'єктів архітектури [58, с. 76]. О. Жукова, досліджуючи музеєфікацію замків Хмельниччини, виділила два «шляхи»

музеєфікації: «створення на базі замкових комплексів музеїв, історико-архітектурних чи історико-культурних заповідників» і «забезпечення екскурсійних відвідувань замкового комплексу без створення музею на території пам'ятки» [36]. Другий шлях реалізується двома методами: «пристосування пам'яток під заклади відпочинку й туризму з обов'язковим включенням до системи туристичних маршрутів» і «забезпеченням екскурсійного відвідування пам'яток без безпосереднього їх пристосування під заклади туристичної інфраструктури» [36].

На Волині збереглися об'єкти архітектури, перспективні для перетворення на музейне середовище і включення до туристично-екскурсійної діяльності.

У місті Любомль Ковельського району збережено пам'яток архітектури, які можуть бути включені в індустрію туризму, особливо зважаючи на розташування міста неподалік від польського-українського кордону. Місто Любомль є першим містом на шляху від кордону, тому при правильно проведеній інформаційній роботі, встановлення інформаційних стендів про польські і єврейські пам'ятки у місті, може мати успіх у подорожуючих як іноземців, так і мешканців України.

Серед любомльських пам'яток – Георгіївська церква XIII–XVIII століть, споруджувалась князем Володимиром Васильковичем біля замчища, яке збереглося до нашого часу (згадане в підрозділі 3.1). Із руйнуваннями і перебудовами до нашого часу зберігся храм прямокутної витягнутої форми із масивною дзвіницею над входом та п'ятикутною абсидою. Унікальність храму полягає в його конструктивних особливостях. Це єдина на Волині православна церква з діючим годинником, який вказує точний час і ударом дзвона сповіщає про настання нової години [76].

Троїцький костел римо-католицької громади міста стоїть за 130 м від Георгіївського храму. Його спорудили 1412 року за особистим наказом короля Польщі Ягайла. Храм неодноразово перебудовувався і набув барокового вигляду до початку XIX століття. Костел має прямокутну у плані

форму, двосхилий дах із декоративним куполом. Інтер'єр після Другої світової війни опустів та й у наш час втрачена велика кількість елементів. На його території споруджена барокова дзвіниця, яка за висотою рівна з костелом [76].

Поруч з костелом стоїть церква Різдва Богородиці, відома з XVI століття й упродовж XVIII століття була найбільшою за кількістю парафіян. Її сучасні форми відповідають типовому стилю єпархіальної архітектури російської імперії, тому її можна вважати менш цінною пам'яткою.

Палац Браницьких зведений у XVIII–XIX століттях на східній околиці міста поруч із городищем Замчище. Біля палацу був парк. Нинішня споруда є південним флігелем оригінального палацу, який спорудив Францішек Ксаверій Браницький у кінці XVIII століття. Весь комплекс будівель мав форму однієї довгої споруди. Перед фасадом було городище, Георгіївська церква та Ринкова площа, позаду – парк і заболочена долина [69]. У наш час територія палацу обмежена Любомльським НВК «Загальноосвітня школа I–III ступенів №1 – районна гімназія імені Наталії Ужвій», до якої пам'ятка відноситься адміністративно.

Парк та флігель Браницьких складають комплекс садово-паркового та архітектурного об'єктів. Розташоване поруч городище та Георгіївський храм дозволяє об'єднати дані історичні локації у єдиний маршрут [69].

У Любомлі не представлено жодних засобів, які координували б рух містом, вказували б на основні цікаві об'єкти, місця та на історичний контекст населеного пункту. Архітектурні пам'ятки не використовуються як об'єкти екскурсійно-туристичної діяльності. Відсутній єдиний туристичний маршрут, хоча всі пам'ятки розташовані достатньо близько одна до одної.

На нашу думку, музеєфікації в Любомлі мають підпадати не окремі пам'ятки, а весь історичний центр. Розташування вищезгаданих об'єктів архітектури спільно із пам'яткою археології складає єдине ціле. Пішки їх можна обійти за 20 хв. Окрім того, особливості забудови та планування

вулиць Любомля дозволяють бачити кожен із споруд разом із багатьох точок [126].

Доцільно скласти чіткий розгалужений туристичний маршрут містом, до якого будуть включені, окрім вищезгаданих пам'яток, ще й місця для відпочинку, точки огляду та ландшафту. Він може бути територіально обмежений лише центральною площею та пам'ятками без включення інших вулиць. На ньому обов'язково треба встановити вказівники та особливо відмітити дорогу. На маршруті можуть встановлюватись стенди з інформацією про історію міста та пам'яток, відтворені історичні зображення, плани та карти Любомля [78]. Хорошим прикладом перетворення центральної частини міста на об'єкт показу буде створення зменшеної копії споруд та цілого кварталу міста. Ці мініатюри виливаються з металу, встановлюються на площах і перед спорудами, вони витривалі до погодних умов, приваблюють увагу екскурсантів різного віку, які у прямому значенні можуть «доторкнутись» до споруди чи міста. Такі засоби використовуються стосовно Луцького замку, колишнього костелу Матері Божої Неустанної помочі в Тернополі, там же є зменшена копія відтвореного історичного центру міста початку ХХ століття [114].

Кляштор кармелітів черевичкових у с. Кисилин Затурцівської громади Володимирського району зараз архітектурна руїна. Складається із костелу та плебанії, окремо стоїть фундамент дзвіниці та могила загиблих поляків, які були жителями Кисилина. Історія кляштору починається з 1691 року, коли Абрахам і Маріанна Голуховські заклали цей монастир на місці аріанського собору і школи. Будівництво тривало близько тридцяти років. У часи Першої світової війни об'єкт був значно пошкоджений артилерією. Також постраждав сусідній палац Олізарів, який вже не відновлювали. Костел був парафіяльним для місцевої римо-католицької громади [82].

11 липня 1943 року в стінах костелу відбулась трагічна подія. Під час недільної меси загін бійців УПА оточив споруди та, дочекавшись кінця богослужіння, відкрив вогонь по людях, які виходили з храму. Облога

кляштору тривала 11 годин, загинуло 90 поляків, які поховані в могилі під стінами костелу. У радянський час костел закрили, використовували як склад та інші приміщення колгоспу. У наш час жодна частина споруд не використовується. Весь комплекс перебуває у запустінні. Найкраще збереглися стіни та внутрішні перекриття плебанії.

У селі є «Музей Кисилина», відкритий 2023 року за ініціативи місцевих жителів та з підтримкою меценатів. Тут експонуються рухомі предмети побуту, археології, нумізматики ін. [72]. Заклад музеєфікує частину рухомої спадщини села, що одночасно позитивно впливає на нерухому спадщину. Це виражається у тенденції, яку можна простежити відносно пам'яток Кисилина. Згідно зі спостереженнями автора, за останні п'ять років було розчищено внутрішні приміщення костелу, відремонтовано підлогу, приведено її в стан, безпечний для відвідувань. Відкрито приміщення льоху на території колишнього палацу Олізарів. У 2015 році відбулось прибирання та м'яка музеєфікація меморіального місця розстрілу місцевої єврейської громади. Створений простір для відпочинку та встановлено інформаційні стенди [124].

Завдяки музею село Кисилин вже має екскурсійний маршрут. До нього включено музей, кляштор, Михайлівську церкву 1777 року та центральну частину села, до якої входить збережена Ринкова площа [72].

Кляштор кармелітів потребує подальшої роботи з актуалізації його руїн [82]. На думку О. Жукової, щодо напівзруйнованих споруд найкраще застосовувати «музеєфікацію шляхом консервації з упорядкуванням навколишніх територій та включенням їх до туристичних маршрутів» [35, с. 14]. Внутрішні простори наві можна наповнити інформацією на стендах, що буде продовженням експозиції Музею Кисилина. Перетворення костелу на музей доцільне у зв'язку з неможливістю його повної реконструкції та перетворення на культову споруду.

Біля кляштору можна розмістити ряд фотозон. На відстані до 500 м від нього на південь в долині річки Стохід розташований сільський випас, з

якого відкривається вигляд на абсиду й плебанію. Зі східного боку вигляд частково перекривається віковими деревами, які, у поєднанні із кляштором, складають ансамбль архітектурного та природного об'єкту. Також біля території Михайлівської церкви відкривається вигляд на костел у поєднанні із сільською забудовою. Вигідне з візуальної та естетичної точки зору розташування кляштору дає можливість використати його для туристичної діяльності: спланувати оглядові точки та маршрут, дати можливість споглядачу відчувати пам'ятку, використати поєднання історичної спадщини та природи у музеєфікації.

Садиба Пйотровських у селі Прилуцьке Луцького району із 1960-х років перебуває у стані руїни. Вона заснована в середині XIX століття, коли землевласник сіл Ківерці та Підгайці маршалок волинської шляхти Казімеж-Ян Корвін-Пйотровський спорудив палац [45]. Точних даних про роки спорудження маєтку немає. На час побудови споруди вказує її зовнішній вигляд, стильове виконання. А саме, використані прийоми англійської неоготики. Ця архітектурна течія виникла у Британській імперії на початку XIX століття і за кілька десятиліть поширилась в російській імперії. Вікна й дверні проходи виконані у типових формах із загостреним верхом. Бокові двоповерхові споруди, що на вигляд нагадують вежі, мають дах який майже не видно від землі. Споруда була типовим зразком шляхетського палацового будівництва Волині зі своїми особливостями [79].

Саме тут перебувала Марія Габрієля Стефанія Корвін-Пйотровська (1857–1921) більш відома як Габрієля Запольська – знана польська письменниця й акторка, яка певний час прожила в ківерцівському маєтку.

Під час Першої та Другої світової війни будівля значно постраждала. Після входження Волині до СРСР будинок використовувався за різним призначенням. На світлині, зробленій Олексою Ошуркевичем у 1967 році, видно, що на той час палац мав дах і вікна. Проте, з 1990-их років від палацу залишилось лише північне крило (псевдовежа) і територія навколо, яка ще зберегла образ парку. У наш час палац існує у вигляді руїни, яка, можливо,

була присадибною каплицею, що входила до споруд палацу. На це вказує окремий збережений вхід зі сторони двору. На архівному знімку початку ХХ століття (що показаний на інформаційному стенді біля об'єкту) ця частина будівлі виглядає як культова споруда [45].

Палац має переваги в розташуванні: він знаходиться впритул до луцької об'їзної дороги; близьке розташування до міста Луцька, що дозволить жителям міста відвідувати пам'ятку без великих затрат часу; наявність автобусного маршруту №19 Луцьк – Сапогове, який курсує повз пам'ятку об'їзною дорогою; споруда розміщена за кілька кілометрів від Панського лісу, який входить до Цуманської пущі, і є одним із місць відпочинку велолюбителів. У Прилуцькому є церква Іоанна Богослова, виконана у стилі українського архітектурного модерну [79].

Музеєфікація садиби Пйотровських, як і кляштору кармелітів у селі Кисилин, має відбуватися шляхом консервації й упорядкування навколишньої території [35, с. 17]. Пропонується зробити одразу дві точки тяжіння – парк та територію біля руїн палацу. Збережена частина оригінального парку Пйотровських має вигляд алеї зі старими деревами, що висаджені навхрест. Найвигідніші точки огляду місця і формування прогулянкових доріжок розташовані із заходу та півдня від пам'ятки. Тому там варто розгорнути площу для проведення заходів, локацію для відпочинку місцевих та екскурсантів.

У селі Сокіл Рожищенської громади Луцького району збережена велика кількість об'єктів культурної спадщини. Це мурована православна церква Успіння Богородиці, що датується 1524–1537 роками, дерев'яна православна Троїцька церква 1853 року, римо-католицький костел Петра і Павла 1909 року та городище періоду XI–XIII століть [102]. Село Сокіл дотепер відсутнє у туристичних маршрутах області. Поруч із пам'ятками населеного пункту встановлені інформаційні знаки з історією об'єкту й села.

Основні пам'ятки села Сокіл мають просторове розташування, пов'язане із двома об'єктами: автомобільною дорогою Рожище – Колки та із берегом річки Стир. Для того, щоб створити туристичний маршрут, потрібно правильно провести точки огляду та взаємодії. Пропонується зробити кільцевий маршрут, де спочатку відвідувач буде оглядати пам'ятки вздовж центральної дороги, а потім повернеться на початкову точку берегом, де вже прокладені доріжки, що використовуються місцевими мешканцями. Ключові точки маршруту: Троїцька церква, костел Петра і Павла, Успенська церква, береги заплави Стиру із озерами-старицями, алея осокорів, городище, Троїцька церква. Маршрут займе, залежно від швидкості пересування, від 1 до 2 годин. Є варіант його скорочення та навпаки – продовження.

Село Мельниця входить до Голобської громади Ковельського району. Розташоване за 10 км. від центру громади – селища Голоби. До Другої світової війни Мельниця була містечком із населенням більше 2 тис. осіб. Тут представлена спадщина трьох народів – українців, поляків та євреїв. Щодо інфраструктури населеного пункту, то від Голоб до Мельниці веде автомобільна дорога місцевого значення, яка перебуває в незадовільному стані. Відсутні інформаційні таблички біля об'єктів архітектури.

Пам'ятки села представлені наступним чином: костел Йосифа Обручника та Діви Марії, цвинтарна римо-католицька каплиця кінця XVIII – початку XIX століття [102], Мельницьке городище литовсько-руського періоду, Кривлинське городище литовсько-руського періоду, юдейське кладовище, Михайлівська церква 1925 р (розташована в межах городища).

Костел Йосифа Обручника та Діви Марії має одразу три датування (перебудовувався у 1749, 1873, 1929 роках). Перша дата – побудова першого мурованого костелу мельницької парафії римо-католицької церкви, друга дата стосується його передачі до православної юрисдикції та подальшої перебудови на семибанну церкву. Третя дата фіксує перебудову

споруди назад до католицького костелу. Сучасна пам'ятка архітектури стала руїною після від'їзду поляків після Другої світової війни [90]. Костел використовувався як склад збіжжя та загалом під потреби місцевого колгоспу [102]. Тому, вже до періоду Незалежності України, споруда була у стані руїни. Незважаючи на те, що його занесено до Переліку пам'яток архітектури під номером 174, пам'ятка продовжує руйнуватись [90]. Тут збережена велика кількість конструктивних елементів, які вказують на архітектурне та мистецьке значення. Варто відмітити гарну збереженість фасаду із оригінальними дверима та цілими віконними отворами, також напівколони та карнизи у задовільному стані. Навколишня територія костелу має збережену частину мурованої огорожі із брамою. Біля пам'ятки ростуть дерева, які створюють велике затінення і затуляють її від огляду здаля.

Пропонується музеєфікація костелу Йосифа Обручника та Діви Марії у с. Мельниця шляхом консервації руїн і впорядкування навколишньої території.

На південній околиці Мельниці, при дорозі зі сторони селища Голоби знаходиться католицьке кладовище, яке функціонувало на початку XIX століття про що свідчить цвинтарна каплиця. У період 1873–1927 років каплиця виконувала роль парафіяльного храму римо-католиків. У 1920-их роках ремонтувалась та доведена до сучасного стильового оформлення. Каплиця не входить до списку пам'яток та перебуває у стані руїни. Збережені стіни та частково крипта. Споруджена у стилі класицизму, що можна визначити на основі збережених конструктивних елементів – карнизів, напівколон [102]. Крипта засипана цеглою, підлога обвалена.

Навколишня територія поросла різновіковими деревами, які покривають цвинтарну територію та повністю закривають каплицю від огляду. Поруч збережені надмогильні хрести, плити і склепи.

У центрі Мельниці збережені вали городища литовсько-руського періоду (X–XV ст.) [3]. Городище було оборонною спорудою для жителів містечка. Ще із кінця XIX століття і дотепер воно має вигляд двох валів – південного та східного (зберігся фрагментарно). На території встановлений знак пам'ятки археології з номером 360-р [89]. Південний вал розташований в низині за межами села і над меліоративним каналом часів Другої Речі Посполитої, що відноситься до притоки річки Ставок. З нього відкривається чіткий вид на костел, церкву та все городище разом із старою частиною села. З іншого боку від валу проглядається територія, що поруч із католицьким кладовищем.

Окремо варто відмітити Михайлівську церкву 1927 року. Вона дерев'яна, має конструкцію з декоративним верхом, двосхилим дахом та п'ятикутною абсидою. Споруда стоїть на городищі на пласкому підвищенні. Церква куплена у селі Троянівка, де була полковим храмом. Зараз складає комплекс об'єктів культурної спадщини разом із городищем [68], розміщеним на північ від села Мельниця. Адміністративно воно відноситься до села Кривлин. Воно входить до Переліку пам'яток археології під номером 265-р [89]. Пам'ятка добре проглядається з усіх боків, на ній немає заростей та дерев. Повз неї проходить польова дорога між селами Мельниця і Кривлин.

Пропонується провести музеєфікацію пам'яток наступним чином. У першу чергу варто, щоб костел і каплиця були законсервовані, що убезпечить їх від подальшої руйнації. У зв'язку з відсутністю римо-католиків серед місцевого населення, об'єкти не будуть використовуватись як культові споруди за прямим призначення [102]. Тому доцільна буде в першу чергу консервація. Площу біля костелу варто упорядкувати. Створити відпочинкові зони, інформаційні стенди, закрити вільний доступ до споруди. Потрібно законсервувати збережені фрески, провести дослідження території пам'ятки з метою пошуку рухомих пам'яток.

Загалом, костел має стати «мальовничою руїною» із консервованим простором, що придатний для екскурсійного відвідування [6].

Є перспектива перетворення подібним чином і цвинтарної каплиці. Охоронна робота над нею також включатиме дослідження внутрішніх приміщень, консервацію наявних збережених стін та перекриття. Площа кладовища може мати вигляд парку зі збереженими надмогильними плитами, пам'ятниками, склепами.

На території двох городищ пропонується створити оглядові вежі. Із валів мельницького городища проглядатиметься територія костелу, цвинтарної каплиці, ландшафт села Мельниця. Із кривленського городища видно ландшафт долини річки Ставок – лівої притоки Стоходу. Ця місцевість може бути популярною у любителів фотополювання та зеленого туризму.

У селі Журавники Горохівської громади Луцького району збережені руїни костелу Відвідин Пресвятої Богородиці. Об'єкт архітектури споруджений на території католицького кладовища у 1912 році на місці каплиці-усипальниці Ледуховських, яку перебудували у парафіяльний костел [102], виконаний у стилі неоготики. За формами подібний до Лютеранської кірхи в Луцьку. Мав шпиль над входом та видовжений неф, без куполу. Не є пам'яткою архітектури [32]. У ніч із 6 на 7 січня 1944 року в ході протистояння УПА із польськими військовими, костел був зруйнований, від нього залишилась лише частина стіни та фундаменти [102]. У такому вигляді він стоїть і в наш час. На збереженій стіні є частина зовнішнього цегляного орнаменту та візерунок на цеглі. Територія фундаменту проглядається добре, навколо немає елементів, які б заважали огляду руїни. Поруч із костелом проходить дорога Луцьк – Львів, по інший її бік є місця поховання та розстрілу євреїв. У центрі села Журавники є Дмитрівська церква, яка має унікальну для Волині архітектуру псевдовізантійського стилю, великі об'єми та мавританські елементи в екстер'єрі [32].

Фундаменти та стіни костелу потрібно розчистити від трави та кущів. Необхідно встановити стенди з інформацією про історію костелу і села. Також відомі його довоєнні зображення. До прикладу, католицької чудотворної ікони, яка була знищена разом зі спорудою. Її відтворено в 1987 року в Польщі і зображення теж можна розмістити для огляду [102].

Окрім того, краєвид, який відкривається від руїн, можна використати для спорудження оглядової вежі. Висота у 10 м відкриє панорамний вигляд на село Журавники, ділянку Волинської височини загальнозоологічного заказника «Бужанська дача», сіл і пам'яток навколо.

Таким чином, руїни костелу Відвідин Пресвятої Богородиці можуть стати пунктом відпочинку для туристів, які проїжджають дорогою Луцьк – Львів. Музеєфікація костелу має проходити шляхом консервації збережених руїн. М'яка музеєфікація костелу створить меморіальний простір, який можна використовувати для заходів історичного спрямування та рекреації. Побудова оглядової вежі сприятиме залученню до музеєфікованого простору навколишнього ландшафту. Вважаємо необхідним влаштування придорожньої зупинки для туристів. Від костелу до автомобільної дороги відстань близько 200 м. Територіально Журавники знаходяться посередині між Львовом та Луцьком. Тому місце для зупинки тут може бути актуальним для туристичних груп.

28 березня 2025 року Міністерство культури та стратегічних комунікацій опублікувало розпорядження «Про схвалення стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках» (№ 293-р) [100]. У документі вказано ряд проблем, які обумовили прийняття Стратегії, і нормативно-правових актів, що діють у відповідній сфері. Серед проблем зазначено: «відсутність системного підходу до використання культури як інструменту згуртованості суспільства» [100].

Одним зі шляхів згуртовування суспільства навколо культурної спадщини може стати музеєфікація архітектурної та археологічної спадщини

та включення її до туристично-екскурсійної діяльності. Однією з форм ознайомлення туристів та екскурсантів з навколишнім середовищем, може побудова пунктів огляду місцевості, що актуально у країнах Європи. До прикладу, на території Республіки Польща споруджено мережу веж огляду (пол. «Wieża widokowa»), зроблених з металу, дерева або муровані. На верх охочі можуть піднятися сходами або похилою підлогою (дозволяє вибратись нагору з візком чи велосипедом). Вежі зводяться у місцях, які сприятливі для огляду: пагорбах, високих берегах річок, у лісах, полях. Показують панораму околиці на 360° [127; 120]. Із них відкриваються види на міста, села де можна побачити історико-культурну спадщину. Також видно рельєф місцевості із природними пам'ятками.

У Люблінському воєводстві вежі встановлені у населених пунктах: Городисько (Horodysko) – стоїть над ставом де облаштовано невеликий етнопарк слов'янської культури та пляж для відпочинку [118]; Корнелівка (Kornelówka) – на околиці села в полях на пагорбі, з якого видно місто Замость [128]; Хлоп'ятин (Chłopiatyn) – розташована на околиці села біля прикордонної застави, відкривається вигляд на кілька навколишніх сіл, церкви та кладовища [121]; Чермно (Czerрно) – вежа споруджена біля городища літописного міста Червен, де облаштовано майданчик для проведення культурних заходів просто неба, а з вежі відкривається вигляд на пам'ятку археології [119].

Встановлення оглядових веж можна назвати своєрідною формою музеєфікації культурної спадщини, адже на вежах, поруч з ними можна встановлювати інформаційні стенди, які будуть розповідати про регіон в цілому, про пам'ятки окремих сіл і міст. Екскурсанти самостійно зможуть прочитати (якщо це стенд), послухати (якщо є QR-код із аудіогідом) та побачити велику кількість локацій, які не потрібно відвідувати безпосередньо. Встановлені вежі можна використовувати для проведення краєзнавчих занять з метою ознайомлення з пам'ятками архітектури, археології, історії, природ.

Окремо варто згадати естетичну складову у перебуванні на вежах огляду. Одним із найкращих частин дня, коли робляться фотознімки з метою їхньої публікації в соцмережах, є вечірні час. Тоді фотографуються заходи сонця, можна робити timelapse (з англ. «часовий проміжок» – відео складене із фотографій, які робляться у заданий проміжок та у пришвидшеному вигляді фіксують зміну положення сонця, хмар та інших об'єктів). Особливо цінні ті фотографії згаданих явищ, які зроблені на висоті, коли найкраще видно небосхил і навколишні краєвиди. При публікації такого матеріалу автори зможуть позначати локацію, що сприятиме поширенню інформації про неї. Це буде корисно для громади і для створення особливого бренду краєвиду.

На території Волинської області можна визначити дві вежі – В'їзну вежу Луцького замку і дзвіницю Успенського собору Володимира. Вежа відкриває вигляд на більшість пам'яток Старого міста, в першу чергу на костел Петра і Павла, монастир бригіток та ансамбль будівель на вулиці Лесі Українки і Театрального майдану. Автором була розроблена та представлена екскурсія «В'їзна вежа Луцького замку – дзеркало міста». В ході розповіді апробовано метод розповіді про об'єкти архітектури, шляхом їх огляду із визначеного пункту [71].

Дзвіниця у Володимирі є точкою огляду Успенського собору, городища княжої доби, собору Різдва Богородиці, Василівської церкви та Зимненського Святогірського монастиря до якого 4,6 км. напряму. Вона є найкращим місцем для знайомства з містом та навколишніми ландшафтами.

Згідно зі спостереженнями автора визначено кілька місць для встановлення веж огляду. Передусім, це пагорби між селами, високі береги річок. Перевага віддається тим місцям, які знаходяться близько від дороги чи села і з яких відкривається максимально широкий вигляд на навколишні села, рельєф і пам'ятки.

Перша точка огляду – це пагорб на північ від селища Торчин, координати 50°44'02"N 24°59'33"E. Перевагою цього місця є знаходження біля дороги Торчин – Білостік. Якщо спорудити вежу висотою 10 м, будуть

проглядатись села в радіусі до 23 км, а також пам'ятки: церква Казанської ікони в Озденіжі, Михайлівська церква у Великому Окорську, Миколаївська церква у Смолигові. Окрім архітектурних об'єктів, звідси буде видно шепельське, торчинське городища, велику частину обрію займає масив Садівського лісу. Всі ці об'єкти можна презентувати з точки огляду.

Другу оглядову вежу можна поставити у селі Крупа по вул. Центральній, в полі між північною і південною частинами села, координати місця – 50°41'05"N 25°25'03"E. Звідси відкривається панорамний вигляд на пам'ятки міста Луцька, сіл Крупа, Підгайці, Боратин [8]. Ця локація представляє огляд практично на 360°. При висоті вежі 10–15 м відкриється вигляд на Старе місто Луцька та Повчанську височину Рівненської області.

Наступну вежу доцільно спорудити на пагорбі у с. Великий Омеляник, координати 50°43'42"N 25°16'26"E. Звідси відкриється вигляд майже на весь Луцьк – Старе місто, Театральний майдан та північні житлові райони. Вежа висотою навіть до 10 м дозволить побачити ще й південні околиці Луцька, Жидичинський монастир, Воротнівський заказник та ін. об'єкти.

Не можна оминути й найвищу точку Волинської області біля села Брани Мар'янівської громади, координати 50°23'49"N 24°47'53"E. Це частково залісений пагорб, який входить до загальнозоологічного заказника «Бужанівська дача». Якщо на її вершині встановити оглядову вежу, яка за висотою перевищуватиме дерева, то відкриватиметься вигляд на 360° в радіусі до 40 км на північ і схід (у бік Волинської області) і до 40 км на південь у бік Львівської області. Проблемою є доступність місця, так як до найближчої дороги із твердим покриттям потрібно діставатись близько 3 км. Подібна вежа, названа Вежею Гедиміна (пол. Wieża Gedymina) є в лісі біля міста Валбжиг у Польщі. Оглядові вежі можуть бути прекрасною формою актуалізації культурної і природної спадщини.

Висновки до третього розділу.

Отже, з огляду на те, що музеєфікація культурної спадщини у Волинській області проходила лише до окремих об'єктів, є значна кількість

об'єктів археологічної й архітектурної спадщини, які на сьогодні практично не задіяні в індустрії туризму, але мають туристичний потенціал, або ж можуть стати центром активного відпочинку місцевих мешканців і гостей громад. Таким, наприклад, є городища у селах Одеради, Коршів, Перемиль, Зимне та ряд інших. Їх дослідження показало, що кожна археологічна пам'ятка має перспективи бути музеєфікованою і включеною до туристично-екскурсійних маршрутів, але для цього необхідне застосування різних методик. Одні вже готові до музеєфікації, інші потребують серйозних археологічних досліджень. В окремих випадках можливе поєднання об'єктів природної та археологічної спадщини, наприклад, у селі Городище Ківерцівської громади, де на археологічній пам'ятці створено ботанічну пам'ятку «Городищенські дуби».

Висвітлюючи зарубіжний досвід музеєфікації археологічних пам'яток, дослідники наголошують, що найбільш ефективними формами є створення археопарків та археологічних скансенів. У Волинській області перспективи перетворення на скансен має городище Вал у с. Городище біля Луцька, яке повністю досліджене і немає застережень проти зведення там об'єктів.

Неоднозначна ситуація і з перетворенням на музейне середовище пам'яток архітектури. Десь доцільна музеєфікація групи пам'яток, як, наприклад, у місті Любомль і селі Сокіл, де можна створити незначний за протяжністю туристичний маршрут із включенням пам'яток архітектури та археології. Інші об'єкти архітектурної спадщини потребують інших форм музеєфікації, насамперед через значні руйнування, як кляштор кармелітів у Кисилині, садиба Пйотровських у Прилуцькому, костел у Журавниках та ін., які доцільно законсервувати, щоб зберегти від подальших руйнувань.

З метою популяризації об'єктів культурної спадщини Волині доцільно перейняти європейський досвід встановлення оглядових веж. Запропоновано шість таких точок із чітко визначеними координатами.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження зроблені наступні висновки:

1) Огляд публікацій з музеєфікації об'єктів архітектурної та археологічної спадщини засвідчив, що ця проблема є доволі актуальною і піднімається в публікаціях багатьох дослідників пам'яткознавців, музеєзнавців, археологів, архітекторів та ін. На сьогодні нагромаджено значний теоретичний матеріал і узагальнення практичного досвіду музеєфікації різних об'єктів, що сформувало методологічну базу даного дослідження. Щодо музеєфікації власне об'єктів культурної спадщини Волинської області, то ця проблема практично не піднімається дослідниками.

2) Джерельну базу кваліфікаційної роботи склали законодавчо-нормативні документи і підзаконні акти, насамперед, Закони України «Про охорону культурної спадщини» і «Про музеї та музейну справу»; «Методичні рекомендації музеєфікації пам'яток археології», розроблені відповідно до статті 5 Закону України «Про охорону культурної спадщини»; розпорядження Міністерство культури та стратегічних комунікацій «Про схвалення стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках» та ін. Також використані матеріали історичного, пам'яткознавчого, краєзнавчого спрямування, що знаходяться у відкритому доступі в мережі інтернет, нормативні акти, переліки пам'яток архітектури й археології. При написанні роботи використані історичні мапи, карти пам'яток, схеми туристичних маршрутів та ін. Важливим джерелом стали матеріали особистих краєзнавчих міні-експедицій автора, які були здійснені до всіх об'єктів, що згадані в роботі. Наявна джерельна база різноманітна і дозволяє висвітлити особливості музеєфікації об'єктів архітектурної та археологічної спадщини Волинської області.

3) Характеристика основних понять базується на законодавчо-нормативних документах і підзаконних актах, насамперед, Законах України

«Про охорону культурної спадщини» і «Про музеї та музейну справу», а також на публікаціях дослідників, які узагальнюють вітчизняний і світовий досвід музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

4) З'ясовано, що процеси музеєфікації, як складової пам'яткоохоронної діяльності у Волинській області мають тривалу історію і розпочалися з дослідження та перших спроб охорони пам'яток архітектури, що здійснювалися з кінця XIX – на початку XX століття. Окремі спроби консервації і реставрація пам'яток робилися і в міжвоєнний період, але вони мали однобоке спрямування, адже стосувалися тільки тих об'єктів, які «вписувалися» у польську історію. Про власне музеєфікацію об'єктів культурної спадщини тоді не йшлося.

Вважається, що процес музеєфікації пам'яток Волині розпочався у другій половині XX століття в Луцьку з музеєфікації Луцького замку і створення у 1985 році Історико-культурного заповідника «Старий Луцьк». З того часу активізувались процеси, спрямовані на музеєфікацію пам'яток, але насамперед у Луцьку.

Луцький замок є комплексом музеїв. Стосовно нього застосовано метод реконструкції (мури, Владича вежа), відтворення (частина знищеної стіни біля В'їзної вежі), консервації (церква Іоанна Богослова). Рештки церкви Іоанна Богослова визначено як найкраще музеєфікований об'єкт археології. Створення Музейного простору «Окольний замок» є одним з прикладів музеєфікованої пам'ятки у наш час. Стосовно підземель в Окольному замку використано методи реконструкції, адаптації, консервації у поєднанні із надвірним простором.

Варто відзначити, що одразу в повоєнні роки (кінець 1940-х) почалась музеєфікація садиби Косачів у Колодяжному. Найактивніший період створення музеїв у пам'ятках архітектури – кінець XX – початок XXI століття – садиби Липинських, Стравінського.

З кінця 1980-х років (1989) проводилась музеєфікація об'єктів народної архітектурної спадщини в Музеї історії сільського господарства Волині. Її

особливість полягає в тому, що музеєфікація відбувалася шляхом вилучення об'єктів архітектури із середовища побутування і переміщення до музею-скансену в експозицію просто неба. Цей метод відомий як транслокація або ж скансенізація.

5) Музеєфіковані об'єкти культурної спадщини активно використовуються в індустрії туризму. Відзначено, що не всі музеєфіковані об'єкти проводять рівноцінну діяльність по актуалізації культурної спадщини. Найбільшу кількість культурно-просвітницьких заходів проводять Луцький замок (екскурсійна діяльність, фестивалі історичного спрямування та ін.) і музейний простір «Окольний замок» (його приміщення використовуються для проведення конференцій, зустрічей, презентацій, концертів та іншого). Регулярна екскурсійна діяльність також здійснюється у музеях-пам'ятках (Музей історії Луцького братства, Колодяжненський літературно-меморіальний музей, музей-садиба В'ячеслава Липинського, музей-садиба Ігоря Стравінського та ін.).

6) Чимало об'єктів археологічної і архітектурної спадщини є перспективними для музеєфікації. Зважаючи на те, що у Волинській області відбулася музеєфікація лише окремих об'єктів археологічної спадщини проходила лише до окремих об'єктів. Виявлено ряд пам'яток, що є найпривабливішими для музеєфікації (городища в Любомлі, в селах: Перемиль, Коршів, Зимно, Одерати, Городище (Городищенської громади), Городище (Ківерцівської громади), Мельниця).

Для любомльського городища визначено перспективу створення на його основі цілого міського музеєфікованого середовища. Поруч з іншими пам'ятками міста городище складає єдиний ансамбль навколо якого можна будувати екскурсійні маршрути. Також визначено перспективу перетворення підземель пам'ятки на музейне середовище.

До пам'яток археології в Одерадах і Городищах (Ківерцівська громада) відзначена перспектива м'якої музеєфікації, що реалізується шляхом створення на їх площі пунктів відпочинку для веломандрівників,

прокладення доріжок з можливістю залучення об'єктів до існуючого екомаршруту «Волинський спадок».

Городища в Зимно, Коршеві, Перемилі, Мельниці мають перспективу до м'якої музеєфікації шляхом створення на їх території відпочинкової зони з історичним підтекстом. Потенційно привабливим є облаштування площі під прогулянкові доріжки, встановлення веж огляду навколишньої місцевості.

Метод твердої музеєфікації може застосуватись відносно городища Вал у селі Городище (Городищенська громада). Це аргументується станом археологічного дослідження об'єкту.

7) У Волинській області є й перспективні для музеєфікації об'єкти архітектурної спадщини. В процесі опрацювання джерел і експедиційних обстежень автора виявлено об'єкти, що володіють потенціалом розвитку пам'яток завдяки м'якій музеєфікації. Таким прикладом може стати місто Любомль, де на невеликій території сконцентрована група пам'яток архітектури, які вже сьогодні можна музеєфікувати, створивши цікавий туристичний маршрут. Однак місцева влада не робить жодних зусиль у цьому напрямку.

По-іншому може відбуватися музеєфікація архітектурних об'єктів в інших населених пунктах. У с. Сокіл, де основні пам'ятки мають просторове розташування, пов'язане з автомобільною дорогою Рожище – Колки та з берегом річки Стир. Тут можливе проведення м'якої музеєфікації, правильно обравши точки огляду та взаємодії. Тут можливо зробити кільцевий маршрут, де спочатку відвідувач буде оглядати пам'ятки вздовж центральної дороги, а потім повернеться на початкову точку берегом, де вже прокладені маршрути місцевими мешканцями.

У Мельниці Голобської громади пропонується метод твердої музеєфікації Костелу Йосифа Обручника та Діви Марії – без дахів (за виключенням ризниць). Костел, в першу чергу, потребує робіт по консервації збережених тут фресок, а також проведення дослідження території пам'ятки. Костел має стати «мальовничою руїною» із

законсервованим простором, що придатний для екскурсійного відвідування. Можливе поєднання костелу в один маршрут із католицьким кладовищем і каплицею на ньому, а також з городищами литовсько-руського періоду і дерев'яною Михайлівською церквою. За таким «сценарієм» може відбуватись і музеєфікація інших архітектурних пам'яток.

Як бачимо, Волинська область має значні перспективи у музеєфікації об'єктів архітектурної та археологічної спадщини. Важливу роль у цьому процесі мають відігравати громади на території яких розміщені пам'ятки. Першим етапом до майбутньої музеєфікації може стати звичайне прибирання території, що межує з пам'яткою – зібрати сміття, викорчувати кущі, скосити траву та ін. Також в першу чергу саме громади повинні потурбуватися про занесення об'єктів до переліку пам'яток, що потребує оформлення відповідної документації. Наступний крок – власне музеєфікація, до якої мають долучитися фахівці і актуалізація, в нагоді якій стане як вже напрацьований досвід так і нові ініціативи.

Отже, зважаючи на те, що культурна спадщина загалом, архітектурна та археологічна зокрема, є важливим ресурсом збереження історичної пам'яті, основою формування національної ідентичності актуальною є розробка проєктів музеєфікації пам'яток з метою максимального збереження та виявлення їхньої історико-культурної, наукової, художньої цінності; пристосування об'єктів архітектурної та археологічної спадщини до екскурсійного відвідування як об'єктів туристичної індустрії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Д., Яцечко-Блаженко Т. *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини*: Наук. зб.: Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29–30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк, ПП «Волинська друкарня», 2022. С. 8–13.
2. Адміністрація Державного історико-культурного заповідника в Луцьку. Офіційний сайт. URL : <https://www.lutskreserve.com/> (дата звернення : 17.11.2025).
3. Археологічні пам'ятки Волинської області (матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область») / упорядники: Кучинко М., Охріменко Г., Златогорський О. Вежа-Друк. Луцьк, 2017. 710 с.
4. Брич М. Музеефікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. *Historical and cultural studies* 2015. Вип. 2. № 1. С. 31–35. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/hcs_2015_2_1_9 (дата звернення : 4.05.2025).
5. Брич М. Сучасні підходи до просторової організації музеїв та експозицій просто неба. Європейський досвід. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/may/34643/7.pdf> (дата звернення : 2.05.2025).
6. Бутченко М. Мальовничі руїни: як працювати з напівзруйнованими культурними пам'ятками. 9.02.2025. URL : https://lb.ua/culture/2025/02/09/659265_malovnichi_ruini_yak_pratsyuvati_z.html (дата звернення : 26.06.2025).
7. Велика Волинь. Офіційний сайт. URL : <https://velika-volin.mozellosite.com/volyn/kulturno-storichn-mscja/velichn-zamki-volin/> (дата звернення : 5.10.2025).
8. Верба Т. Пам'ятки археології XVI–XVIII ст. у межах Луцького району. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Ч. 17. 2017. С. 12–

15. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1068236>
(дата звернення : 15.04.2025).

9. Верговська М. Дослідження та музеєфікація пам'яток традиційної народної архітектури Українського Полісся в музеях просто неба. *Сіверщина в історії України*. 2015. Вип. 8. С. 58–61. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2015_8_12 (дата звернення : 4.05.2025).

10. Веремчук О. Музеєфікація об'єктів культурної спадщини (за матеріалами Волинської області). *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (16–17 травня 2017 року). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. С. 37–39.

11. Вечерський В. Музеєфікація. *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/Музеєфікація> (дата звернення : 6.02.2025).

12. Вечерський В. Ревіталізація (архітектура). *Велика українська енциклопедія*. URL : [https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_\(%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0\)](https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_(%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0)) (дата звернення : 13.02.2025).

13. Волинський краєзнавчий музей. Олицький замок. URL : https://volynmuseum.com/department/olytsky_castle (дата звернення : 5.06.2025).

14. Волинський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства. Туристичні маршрути та екскурсії. URL : <https://velika-volin.mozellosite.com/volyn/kulturno-storichn-mscja/velichn-zamki-volin/> (дата звернення : 5.11.2025).

15. Волинь унікальна. Офіційний сайт. URL : <https://tourism.volyn.ua/> (дата звернення : 5.10.2025).

16. Володимир – місто твоєї історії. Екскурсійні маршрути містом. Офіційна сторінка. URL : <https://volodymyr.travel/virtualnyj-tur/> (дата звернення : 5.09.2025).

17. Гаврилюк С. Відновлення Успенського собору м. Володимира-Волинського – унікальної пам'ятки Київської Русі: концепція, здійснення, результати. *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 1. С. 75–80.

18. Гаврилюк С., Гаврилюк О. Характерні особливості нерухомої спадщини західних областей України. *Регіональні особливості нерухомих пам'яток України*: монографія, під заг. ред. Л. О. Гріффена, О. М. Титової. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 173–199.

19. Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): Монографія. 2-е вид., доп. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського Національного Університету імені Лесі Українки, 2008. 536 с.

20. Гаврилюк С., Надольська В. Замкові комплекси України як об'єкти культурної спадщини: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня підготовки спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство». Луцьк, 2024. 57 с.

21. Гаврилюк С. Український зодчий В. Леонтович і дерев'яна сакральна архітектурна спадщина Волині. *Минуле і сучасне Волині і Полісся. Любешівщина в історії України і Волині*: наук. зб. Вип. 68.: матеріали Всеукр. наук. істор-краєзн. конф., Луцьк–Любешів. / упоряд.: Г. Бондаренко, О. Кух, А. Силук, А. Шваб, С. Чибирак. Луцьк: Іванюк В. П., 2020. С. 420–423.

22. Годованська О. Музеєфікація об'єктів культурної спадщини: на прикладі музею народної архітектури і побуту імені Климентія Шептицького. *Народознавчі зошити*. 2023. № 2 (170). С. 353–360. URL : <https://nz.lviv.ua/2023-2-10/> (дата звернення : 7.12.2024).

23. Гончарова А. Музеєфікація історико-культурної спадщини: світовий досвід. *Грані історії*. 2018. Вип. 1. С. 215–219. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/grist_2018_1_50 (дата звернення : 4.11.2024).
24. Грицюк Д. Збереження та музеєфікація архітектурного ансамблю «Меджибізька фортеця» в рамках діяльності Державного історико-архітектурного заповідника «Меджибіж». *Південний архів. Історичні науки*. 2023. Вип. 41. С. 33–40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pain_2023_41_6 (дата звернення : 4.09.2024).
25. Дем'яненко Н. Музеєфікація споруд Двору Гончара Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 63–67. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_istor_2020_31\(70\)_2_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_istor_2020_31(70)_2_13) (дата звернення : 21.09.2025).
26. Дерев'яні храми України. Офіційний сайт. URL : <https://www.derev.org.ua/index.html> (дата звернення : 25.04.2025).
27. Дерев'яні церкви Західної України. Перемиль. URL : <http://decerkva.org.ua/vol/peremyl.html> (дата звернення : 25.04.2025).
28. Дмитренко А. З досвіду роботи Олександра Середюка з музеєфікації об'єктів народної архітектурної спадщини у Музеї історії сільського господарства Волині – скансені (до 75-ліття від дня народження). *Музей як осередок збереження історико-культурної спадщини Карпатського регіону (до 80-річчя Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького): наук. зб. Ужгород, 2025. С. 78–90. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/29681?mode=full> (дата звернення : 7.12.2025).*
29. Дмитренко А. Операція «Старе місто» і Кликун: як починалося облаштування нового музейного простору. *Старий Луцьк*. Наук. зб. Вип. XV. Луцьк: Терен, 2020. С. 287–292. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/29127> (дата звернення : 7.10.2025).

30. Дмитренко А., Сидорчук В. Народна архітектура Волинського Полісся у дослідженнях та музейній діяльності Архипа Данилюка. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії*: Наук. зб.: Вип. 65. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 27-й річниці незалежності України, 100-й річниці Української революції та 500-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права, 18 жовтня 2018 р., м. Ковель. Ковель, 2018. С. 498–502. URL :

<https://drive.google.com/file/d/14yaGPcdqpy4zeRP6NET4srKyMvxyFfKo/view>
(дата звернення : 14.11.2025).

31. Дмитренко А., Чибирак С. Дослідження підземель Старого Луцька. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди*. Волинське обласне товариство краєзнавців, 2007. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/29119/1/Pidzemellja.pdf> (дата звернення : 12.11.2025).

32. Жарких М. Прадідівська слава. Журавники, городище. URL : https://www.pslava.info/ZhuravnykyS_Hillfort,160165.html (дата звернення : 12.05.2025).

33. Жукова О. Відродження старовинних садиб шляхом створення музейно-туристичних центрів як сучасна тенденція музейно-пам'яткоохоронної справи (на прикладі садиби Мсциховського Луганської обл.). *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 21–26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2012_5_5 (дата звернення 4.12.2024).

34. Жукова О. До питання музеєфікації Спаської церкви в Наталіївці як живого музею. *Історія релігій в Україні*. 2016. Ч. 2–3. С. 383–391. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/istrelukr_2016_2-3_41 (дата звернення 4.10.2024).

35. Жукова О. Замкові комплекси XII–XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 17.00.08. «Музеєзнавство. Пам'яткознавство». Харків, 2007. 20 с.

36. Жукова О. Замкові комплекси XII – XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання: дис. канд. іст. наук: 17.00.08. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 155 с.

37. Жукова О. Музеєфікація замкових комплексів України як один з засобів їх збереження. *Археометрія та охорона історико-культурної спадщини*. Київ, 2004. URL : https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Heritage/CastlesMuseums.html#google_vignette (дата звернення : 7.10.2024).

38. Жукова О. Пам'ятки садибного будівництва на Сумщині як об'єкти пам'яткоохоронної діяльності. *Сіверщина в історії України*. 2015. Вип. 8. С. 38–43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2015_8_8 (дата звернення 16.11.2024).

39. Жукова О. Селезнівська садиба Мсциховського в контексті надбань дворянсько-садибного будівництва України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2012. Вип. 20. С. 52–56. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2012_20_11 (дата звернення : 16.10.2024).

40. Жукова О. Створення археопарків як елементу музейного ландшафту в Україні (на прикладі культурно-археологічного центру «Пересопниця»). *Сіверщина в історії України*. 2013. Вип. 6. С. 17–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2013_6_5 (дата звернення 19.11.2024).

41. Жукова О. Сучасні практики музеєфікації історичних фортифікацій (з досвіду замків Татранського регіону, Словаччина). URL : https://www.academia.edu/88060345/MODERN_PRACTICES_OF_MUSEIFICATION_OF_HISTORICAL_FORTIFICATIONS_FROM_THE_EXPERIENCE_OF_CASTLES_IN_THE_TATRA_REGION_SLOVAKIA (дата звернення : 7.12.2024).

42. Жукова О. Сучасні практики ревіталізації пам'яток палацово-паркової архітектури (на прикладі палацу Лянцкоронських-Урбанських XIX – п. XX ст. в с. Тартаків Львівської обл.). *Вісник Київського національного*

університету культури і мистецтв. Серія: Музеєзнавство і пам'яткознавство. 2019. Т. 2. № 2. С. 105–113. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bknucamms_2019_2_2_4. (дата звернення : 7.12.2024).

43. Жукова О. Формування експозиційного простору шляхом комплексного використання історико-культурного середовища (на прикладі історичного центру м. Охтирка Сумської обл.). *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 20–26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2014_7_6 (дата звернення : 4.12.2024).

44. Замчище (городище, Любомль). План городища Замчище та його охоронної зони URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BC%D1%87%D0%B8%D1%89%D0%B5_\(%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%89%D0%B5,_%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D1%8C\)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Fossia_001.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BC%D1%87%D0%B8%D1%89%D0%B5_(%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%89%D0%B5,_%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D1%8C)#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Fossia_001.jpg) (дата звернення : 20.08.2025).

45. Захоплива подорож у просторі та часі. Луцька міська рада. Офіційний сайт URL : <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/zakhoplyva-podorozh-u-prostori-ta-chasi> (дата звернення : 8.08.2025).

46. Златогорський, О. Дослідження підвалів житлових будівель-кам'яниць втраченої історичної забудови м. Луцька XVI–XVII ст. *Археологічні дослідження в Україні*. 2012. Інститут археології НАН України ; ред. Д. М. Козак. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. С. 137–140.

47. Ієвлева В. П. Методичні рекомендації щодо музеєфікації нерухомих пам'яток науки і техніки. *Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень*. 2008. Вип. 2. С. 14–28.

48. Історико-культурний екомаршрут «Волинський спадок» URL : <https://www.volynspadok.org.ua/#map> (дата звернення : 20.05.2025).

49. Карта православних храмів Луцького району Волинської області, які мають статус пам'яток архітектури національного значення: пат. 119527 Україна. №05037/АП/23; заявл. 2.05.2023; опубл. 5.06.2023.

50. Кепін Д. «Археопарки» в Україні: тенденції розвитку. URL : <https://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/030VA09-kepin-1.pdf> (дата звернення : 12.06.2025).

51. Кепін Д., Крахмальна Т. Музеєфікація археологічних та палеонтологічних пам'яток в Україні. *Музейний огляд*. 2018. Т. 3. № 1. URL : https://themuseumreviewjournal.wordpress.com/2018/03/26/tmr_vol3no1_ukraine/ (дата звернення 4.12.2025).

52. Кепін Д., Титова О. Інноваційні підходи до музеєфікації архітектурно-археологічних пам'яток (на прикладі комплексу «Пересопниця»). *Праці Центру пам'яткознавства*. Зб. Наук. пр. Київ, 2018. Вип. 34. 116–121 с.

53. Колосок Б. Культурна спадщина Перемиля на Волині. *Архітектурна спадщина Волині*: зб. наук. праць. Вип. 1. Рівне, 2008. С. 116–124.

54. Колосок Б. Луцький Верхній та Окольний замки. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Kolosok_B/Lutski_Verkhnii_ta_Okolnyi_zamky.pdf (дата звернення : 24.04.2025).

55. Колосок Б., Метельницький Р. Луцьк: архітектурно-історичний нарис. Київ: Будівельник, 1990 р. 70 с.

56. Колосок Б. Римо-католицькі святині Луцька. Київ: Техніка, 224 с.

57. Кучинко М. Давньоруське городище Вал у Надстир'ї. Монографія, Луцьк. Видавництво Волинського національного університету імені Лесі Українки «Вежа». 1996.

58. Лисий І. Вектори музеєфікації замків Івано-франківської області URL : https://vim.gov.ua/pages/journal_files/12.07.2017/pdf/VIM_16_2017-75-87.pdf. (дата звернення 4.12.2025).

59. Лі Ш. Збереження і музеєфікація історичних об'єктів в Китаї. *Vita antiqua*. 2019. № 11. С. 200–204. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/va_2019_11_20 (дата звернення 4.10.2025).

60. Літвицька Л. Музей Ігоря Стравінського на Волині: скільки відвідувачів тут приймають та хто опікується маєтком. *Суспільне. Луцьк*. 3.10.2021. URL : <https://suspilne.media/lutsk/168711-muzej-igora-stravinskogo-na-volini-skilki-vidviduvaciv-tut-prijmaut-ta-hto-opikuetsa-maetkom/> (дата звернення : 26.09.2025).

61. Лукомський Ю., Петрик В. Архітектурно-археологічні дослідження втрачених архітектурних об'єктів (на прикладі пам'яток Галича XII–XIII ст.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 674. Архітектура. Львів: в-во НУ «ЛП», 2010. С. 304.

62. Луцьк Стародавній: Пам'ятки Старого міста. Луцьк: Терези, 2015. С. 25–27.

63. Луцьк Туризм. Місця. URL : <https://www.visitlutsk.com/category/places/> (дата звернення : 5.12.2025).

64. Луцька міська Рада. Офіційний сайт. URL : <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/na-ob-iektakh-pryrodo-zapovidnoho-fondu-miskoi-hromady-vstanovleni-informatsiini-ta-okhoronni-znaky/> (дата звернення : 6.10.2025).

65. Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони об'єктів археологічної спадщини: Наказ Міністерства культури і туризму України. 2009 р., N 956/0/16-09. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0956655-09#Text> (дата звернення : 1.04.2025).

66. Милян Т. Оборонні укріплення Зимнівського ранньосередньовічного городища. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2006, Вип. 9. С. 235–248. URL : <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/15-22.pdf> (дата звернення : 16.09.2025).

67. Миронов Ю. Сталий розвиток туризму: стійкість, завдання, принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції*. Матеріали наукової конференції, Львів, 11-12 травня 2017 р. Львів: ЛТЕУ, 2017. С. 218–219. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/myronov7.htm (дата звернення : 16.09.2025).
68. Миронюк Н. Храми на старому городищі (з історії села Мельниця Ковельського району). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині*. Ковель, 2013. С. 254–257.
69. Михайлишин О. Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини XVIII–XIX століть. Київ, 2000. 236 с.
70. Мочкін С. Сакральна спадщина римо-католиків Волинської області в умовах антирелігійних кампаній другої половини 1940-х початку 1970-х років. *Особистість, суспільство, політика*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Люблін, 2015. С. 130–136.
71. Музєєзнавство, культурний туризм. Офіційна Facebook сторінка. URL : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid029kXE5BRBRskUnWUx9b2PUsxDyTTRisLT7g7rJtm1wL9vNcwWrVRcEw9Nd73sKPzKl&id=100057314176982 (дата звернення : 7.10.2025).
72. Музей Кисилина. Офіційна сторінка URL : <https://www.kysylyn.in.ua/> (дата звернення : 6.10.2025).
73. Музейний простір «Окольний замок» URL : <https://okolnyi-lutsk.com/about-us/> (дата звернення : 24.10.2025).
74. Настільна книга культурного менеджера ОТГ. Харків: Інститут соціальної політики регіону, 2020. 202 с.
75. Оліх А. Про консервацію замку Любарта в Луцьку. *Monitor Wolynski*. 2025. URL : Земля Волинська: Про консервацію замку Любарта в Луцьку Волинський монітор (дата звернення : 02.11.2025).
76. Остапук О. Древня святиня Волинської землі. Церква Святого Георгія у Любомлі. Нововолинськ: Мінотавр, 2007. 24 с.

77. Павлусь А. 875 років з часу першої літописної згадки про Устилуг, тепер Володимирського району (1150). Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2025 рік / Волин. обл. рада, Департамент культури, молоді та спорту Волинської ОДА, Волин. краєзн. музей, Волин. ОУНБ ім. Олени Пчілки ; ред.-упоряд.: Є. І. Ковальчук, Н. Д. Хомяк ; відп. за вип.: О. Г. Важатко, Н. В. Граніч. Луцьк: Терен, 2024. 172 с. URL : https://volynmuseum.com/scientific_work:kalendar_znamennih_i_pamyatnih_dat_volini_na_2025 (дата звернення : 25.05.2025).

78. Павлусь А. Актуалізація культурної спадщини міста Любомль. Минуле і сучасне Волині та Полісся. *Музейна та пам'яткоохоронна діяльність на Любомльщині та Волині*. Науковий збірник. Вип. 74. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк-Любомль. Упоряд.: Г. Бондаренко, Є. Ковальчук, О. Остапук, С. Чибирак. Луцьк, 2023. С. 94.

79. Павлусь А. Будинок Габріелі Запольської в селі Прилуцьке як перспективний об'єкт ревіталізації та музеєфікації. *Актуальні питання музеєзнавства, пам'яткознавства*: Збірник тез доповідей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Мукачєво: Вид-во МДУ, 2025. С. 50–52.

80. Павлусь А., Дмитренко А. Експозиція Музею історії сільського господарства Волині. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: збірник матеріалів IV Міжнар. наук. практ. конф. (11 листопада 2021 р.) / відп. ред. Голуб Г.С., Зінченко М. О. Луцьк, 2021. С. 482.

81. Павлусь А. Залучення православних храмів Луцької територіальної громади до туристичних маршрутів. *Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник*. Вип. XVIII. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 331–338.

82. Павлусь А. Кляштор кармелітів у селі Кисилин як перспективний об'єкт музеєфікації та ревіталізації. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: збірник матеріалів IV Міжнар.

наук.практ. конф. (14 листопада 2024 р.) / відп. ред. Шуляк Н. О., Зінченко М. О. Луцьк, 2024. С. 488–491.

83. Павлусь А. Пам'ятні хрести Городищенської громади Волинської області як об'єкти нерухомої культурної спадщини і ресурс культурного туризму. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук: збірник матеріалів VII Міжнар. Наук. практ. конф. (10 листопада 2023 р) / відп. ред. Голуб Г. С., Зінченко М. О. Луцьк, 2023. С. 472–474.*

84. Павлусь А. Перспективні напрямки розвитку мережі туристичних та екскурсійним маршрутів Луцького району. *Волинський музейний вісник: Науковий збірник: Вип. 13. / упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк: ПП «Волинська друкарня» 2023. С. 134–137.*

85. Павлусь А., Романюк Н. Нові археологічні відомості про городище та поселення навколо нього в с. Любче. *Старий Луцьк. Науковий збірник. Вип. XX. Луцьк: Терен, 2025. С. 206–215.*

86. Панишко С. Городища «motte and bailey» як перші лицарські двори Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2012. Вип. 16. С. 205–215 URL : <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/25/019Panyshko.pdf> (дата звернення : 5.04.2025).*

87. Панишко С. Ескарп на городищі «Фосія» у Любомлі. *Минуле і сучасне Волині і Полісся. Музейна та пам'яткоохоронна діяльність на Любомльщині та Волині. Науковий збірник. Вип. 74. Матеріали всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк–Любомль. Луцьк, 2023. С. 105–112.*

88. Панишко С. Стіжкові городища Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2011. Вип. 15. С. 329–337. URL : <https://www.istvolyn.info/post/2506> (дата звернення : 5.04.2025).*

89. Перелік пам'яток археології Волинської області, що перебувають під охороною держави. Архів відділу історії Волині ВКМ. 2025. 8 с.

90. Перелік пам'яток архітектури Волинської області, що перебувають під охороною держави. Архів відділу історії Волині ВКМ. 2025. 10 с.

91. Петраускас А. Археологічні розкопки, експериментальна археологія та музеєфікація на базі археологічної експедиції в м. Олевськ. *Археологія і давня історія України*. 2017. Вип. 1. С. 15–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/arhdiu_2017_1_7 (дата звернення 4.12.2025).

92. Петраускас А. Нові дослідження городища «Замок» біля с. Литовеж на Волині. *Археологія і давня історія України*. 2022. Вип. 3. С. 225–235. URL : <https://www.istvolyn.info/post/2448> (дата звернення : 17.11.2025).

93. Порядок встановлення та утримання охоронних дощок та охоронних знаків на нерухомих пам'ятках. Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 27.01.2024. №30/10 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0172-04#Text> (дата звернення : 5.04.2025).

94. Прибега Л. Громницький А. Засади музеєфікації будівель і споруд, порушених в Україні злочинними діями військових РФ. *Вісник Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*. 2024. № 1. С. 29–35. URL : <https://journals.naoma.kyiv.ua/index.php/bulletin/article/view/59/53> (дата звернення : 4.12.2025).

95. Прибега Л. Музеєфікація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини. Методологічний аспект. *Українська академія мистецтва: дослідн. та наук.-метод. пр.* Київ, 2012. Вип. 19. С. 159–165 URL : <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/bitstream/handle/123456789/427/6-5-PB-80-83.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 4.11.2024).

96. Про музеї та музейну справу: Закон України від 9.01.2025 р. № 4196-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення : 13.10.2025).

97. Про Обласну програму відродження історико-архітектурної спадщини смт. Олика Волинської області на 2019–2024 роки. Рішення Волинської обласної ради від 26.07.2019 №24/9. Луцьк. URL : <https://mail.volynrada.gov.ua/session/24/9-1/> (дата звернення 20.10.2025).

98. Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон України від 13.07.1978. № 3600-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09> (дата звернення : 6.10.2025).

99. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 30.10.2024р. № 4052-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення : 21.05.2025).

100. Про схвалення стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 №293-р URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2025-%D1%80#Text> (дата звернення : 27.08.2025).

101. Пясецький В. Луцьк. Старе місто: історико-краєзнавчий нарис. Книга 1. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. 334 с.

102. Римо-католицькі костели і каплиці. Офіційний сайт. URL : <https://rkc.in.ua/> (дата звернення : 5.11.2024).

103. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство. Навчальний посібник. Київ: Знання. 2008, 279 с.

104. Соколенко А. Світовий досвід музеєфікації археологічних пам'яток. *Часопис соціально-економічної географії*. 2015. Вип. 19 (2). С. 198–204. URL : <https://www.google.com/search?q=About+https://periodicals.karazin.ua/socecong eo/article/download/4714/4292/&tbm=ilp&ctx=atr&sa=X&ved=2ahUKEwiN1ba46uRAxUJSfEDHRsREZgQv5AHegQIABAD> (дата звернення : 7.12.2024).

105. Сушинський Я. Про консервацію замку Любарта в Луцьку. *Земля Волинська*. № 2. URL : <https://monitorwolynski.com/uk/news/6422-ziemia-wolynska-o-konserwacji-zamku-w-lucku> (дата звернення : 7.12.2025).

106. Терський С. Історія Луцька. Т. 1. Лучеськ Х–ХV ст. Львів, 2006. 192 с.
107. Терський С. Олика: Історичний нарис. Львів: Новий час, 2001. 52 с.
108. Титова О. Проблеми музеєфікації пам'яток археології України. *Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2004. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/tytova.htm (дата звернення : 12.06.2025).
109. Троневи́ч П. Луцький замок. Луцьк: Когеус – Діксон. 2003. С. 157–172.
110. Туризм у Луцьку. Офіційна сторінка URL : <https://www.visitlutsk.com/en/main/> (дата звернення : 26.09.2025).
111. Туристична Олика. Офіційна Facebook сторінка. URL : <https://www.facebook.com/p/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%9E%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0-61575013799063/> (дата звернення : 17.10.2025).
112. Українська церковна архітектура. Троїцька церква села Сокіл. URL : <https://parafia.org.ua/UCA/usi/volynska/volynska-oblast/row3/trojitska-tserkva-6/> (дата звернення : 7.10.2025).
113. Чухрай Л. Скансен: сучасність та перспективи розвитку. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 4. С. 72–76.
114. Чухрай О. Проблеми відтворення в макетах визначних археологічних пам'яток України. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2017. С. 90–94. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/28bac55d-2366-4ada-b451-30431aab63be/content> (дата звернення : 18.06.2025).

115. Шевченко В., Ломачинська І. Музеєзнавство. Навчальний посібник для дистанційного навчання. Київ: Видавництво «Університет Україна». 2007. 274 с.
116. Якубовський В. Музеєзнавство. Підручник. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І. 2010. 352 с.
117. Ярош Д. Оперування поняттям «музеєфікація» в пам'яткоохоронній сфері. *Українська академія мистецтва*. 2013. Вип. 21. С. 157–166. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uam_2013_21_19 (дата звернення 4.12.2024).
118. Atlas grodzisk wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski. Horodysko URL : <http://atlasgrodzisk.pl/?view=details&location=561> (дата звернення : 6.11.2025).
119. Cuda regionu. Grodzisko w Czermnie. URL : <http://cudaregionu.fundacja-hereditas.pl/2021/11/22/grodzisko-w-czermnie/> (дата звернення : 5.11.2025).
120. Czernik S. Forma strukturalna współczesnych wież i platform obserwacyjnych na przykładzie realizacji Wieży Widokowej w Krynicy Zdroju. *Przegląd Budowlany*. № 90. 2019. С. 28–31. URL : <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-5f6b811f-a0ae-45d8-9d6c-e69609502cf6> (дата звернення : 7.10.2025).
121. Gmina Dolhobyczow. Wieza widokowa w Hłopiatynie. URL : <https://www.dolhobyczow.pl/asp/wieza-widokowa-w-chlopiatynie,115,,1> (дата звернення : 6.10.2025).
122. Muzeum Archeologiczne w Biskupinie URL : <https://biskupin.pl/> (дата звернення : 22.08.2025).
123. Muzeum Okregowe Ziemi Kaliskiej. Rezerwat archeologiczny w Kaliszu-Zawodziu. URL : <https://www.muzeumwkaliszu.pl/muzeum/oddzialy/rezerwat-archeologiczny-w-kaliszu-zawodziu/> (дата звернення : 22.08.2025).

124. Protecting memory. Кисилин. URL : <http://www.protecting-memory.org/uk/memorial-sites/%D0%BA%D0%B8%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BD/>

(дата звернення : 6.10.2025).

125. Samuelyan A. Museumization of monuments as a means of protection, planning and management of cultural landscapes. 2020. URL : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806bdb9a> (дата звернення : 4.10.2025).

126. Shtetl routes. Любомль. Карта історико-культурної спадщини. URL : <https://shtetlroutes.eu/uk/lyuboml-cultural-heritage-card/> (дата звернення : 6.10.2025).

127. Staffa M., Latocha A. Wieże i punkty widokowe w krajobrazie ziemi kłodzkiej. *Architektura Krajobrazu*. 2009. С. 33–43. URL : <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BAR9-0006-0063> (дата звернення : 7.09.2025).

128. Wikiloc. Wieża widokowa w Kornelówce – Kolonia Sitno – Nowa Osada – Sławęcín. URL : <https://www.wikiloc.com/atv-trails/wieza-widokowa-w-kornelowce-kolonia-sitno-nowa-osada-slawecin-cz-2-poczatek-wieza-w-kornelowce-179006028> (дата звернення : 6.10.2025).